

Μνήμων

Τόμ. 35, Αρ. 35 (2016)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΛΙΟΠΗ ΠΑΓΑΗ, Φλωρεντία: από τις ολιγαρχικές οικογένειες στους «Τραπεζίτες του Θεού» ► ΑΓΓΑΛΙΑ ΚΑΣΔΑΓΑΗ, Λόγος περί νοταριακών και μια ανάγνωση διαθρησκόν του 16ου αιώνα από την Κρήτη ► ΑΝΤ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην οθωμανική Κύπρο ► Χρ. ΛΟΥΚΟΣ, Νέα στοιχεία για την ελληνική τυπογραφία της περιόδου 1828-1832 ► ΕΙΣΣΕΛΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ, Η αναζήτηση της εθνικής ταυτότητας στον Τύπο και τη λογοτεχνία της οθωμανικής περιόδου ► Δ. ΜΑΛΕΣΗΣ, Ο «εθνικός λόγος» τη δεκαετία του 1870 στην εφημερίδα *Είβορα* του Γ. Φιλάρτου ► Μ. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Χειρόγραφα του Ι. Ουάμπου στο Αναγνωστήριο της Αγιάσου ► ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Τα έργα *The Tunnel* και *Deadlock* της Ντ. Μ. Ρίτσαρντσον ως άλλο αργείο ► ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος στην Κωνσταντινούπολη ► ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Οι μηχανικοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου ► ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΟΝΔΥΛΗΣ, Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονομασθεσία οδών και πλατειών ► ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΝΤΑΝΙΚΑ, Η ανάγκη για διεργασία στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Λάρισης (1882-1898)

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Αναγνώσιμος του Έλληνα, Ελληνική Νομαρχία*

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΘΩΔΩΡΟΣ ΘΩΔΩΡΟΥ, Οι χαμένες επιστολές του Κωνσταντίνου Σταμάτη προς τον Παναγιώτη Κοδρικά (1788-1794)

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, «Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί. Η ευρωπαϊκή εμπειρία ► ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΣΟΣ, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Χρ. Λούκος, Τ. Ε. Σόλαβενίτης, Κ. Λάππας, Ε. Γαλούρη, Γ. Κόκοινας, Σπ. Δημανόπουλος, Χρ. Αργιαντώνη, Μ. Φέστας, Δ. Κουσουρής, Α. Μ. Σιχάνη, Μ. Χρ. Χατζηϊωάννου, Χρ. Χατζηιωσήφ

35

ΑΘΗΝΑ 2016

ΕΝΑΣ ΑΡΜΕΝΙΟΣ, ΕΝΑΣ ΤΟΥΡΚΟΣ ΚΑΙ ΕΝΑΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΠΡΟ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.20053](https://doi.org/10.12681/mnimon.20053)

Copyright © 2019, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ Α. (2019). ΕΝΑΣ ΑΡΜΕΝΙΟΣ, ΕΝΑΣ ΤΟΥΡΚΟΣ ΚΑΙ ΕΝΑΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΠΡΟ. *Μνήμων*, 35(35), 63-90. <https://doi.org/10.12681/mnimon.20053>

ΑΝΤΩΝΗΣ ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ

ΕΝΑΣ ΑΡΜΕΝΙΟΣ, ΕΝΑΣ ΤΟΥΡΚΟΣ
ΚΑΙ ΕΝΑΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ
ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΠΡΟ

Ο δραγομάνος της Κύπρου προκάλεσε διχόνοια και αναρχία στο νησί και έβλαψε τους μουσουλμάνους πιστούς [...]. Εκτελέστηκε μπροστά από την Υψηλή Πύλη, και τοποθέτησαν το πτώμα του ανάποδα στο καλάθι ενός πλανόδιου πωλητή, το περιέφεραν και το άφησαν στην πύλη της ψαραγοράς· έγινε παράδειγμα προς αποφυγή, και προειδοποίηση για άλλους [...]. Φημολογείται ότι η περιουσία του ξεπερνούσε τα 5 εκατομμύρια γρόσια.¹

Cabi Ömer Efendi

*Πώς μπορεί αυτός ο άθεος να είναι διοικητής;
Σουλτάνος Αμπντουλχαμίτ Α', για τον Χατζή Αμπντουλμπακί Αγά*

Πήγαμε στο σπίτι του κυρίου Sekis [sic: Σαρκίς], του άγγλου δραγομάνου [...]. Η οικία του ήταν ένα παλάτι με τα όλα του, είχε όλα τα στοιχεία της απόλυτης ανατολίτικης μεγαλοπρέπειας. Τα διαμερίσματα ήταν διακοσμημένα με μελετημένη κομψότητα· τα πατώματα ήταν καλυμμένα με τα πιο εκλεκτά χαλιά από το Κάιρο και τα ντιβάνια με σατέν και περιτριγυρισμένα με κεντητά μαξιλάρια.²

E. D. Clarke, άγγλος περιηγητής

Το άρθρο αυτό εστιάζει σε τρεις ντόπιους μεσάζοντες στην Κύπρο κατά την περίοδο της μετάβασης από τον 18ο στον 19ο αιώνα. Και τα τρία αυτά ιστορικά υποκείμενα διέθεταν αξιοσημείωτη οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική εξουσία. Πέρα από την προσωποκεντρική διάσταση που ενδεχομένως υποδηλώνει ο τίτλος, οι περιπτώσεις αυτές εξετάζονται ως παραδείγματα οθωμανών υπηκόων που επωφελήθηκαν από την αναδιανομή πλούτου που σημειώθηκε τη συγκεκριμένη περίοδο

1. Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-i Sani)*, Mehmet Ali Beyhan (επιμ.), τ. 1, Türk Tarih Kurumu, Άγκυρα, 2003, σ. 426-427.

2. E. D. Clarke, «Clarke», Claude Delaval Cobham (επιμ.), *Excerpta Cyprica: Materials for a History of Cyprus*, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 1908, σ. 386-387.

στην οθωμανική επικράτεια. Από τα μέσα του 18ου μέχρι και τα μέσα του επόμενου αιώνα η αυτοκρατορική διοίκηση αντιμετώπισε μια σειρά από προκλήσεις, καθώς κάθετες και οριζόντιες δομές εξουσίας έγιναν την εποχή αυτή αντικείμενο αναδιαπραγμάτευσης και αναδιαμόρφωσης.³

Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από το αυτοκρατορικό στο τοπικό πλαίσιο συνιστά πρόσφατη ιστοριογραφική εξέλιξη στις οθωμανικές σπουδές.⁴ Οι ιστορικοί, αντί να υιοθετούν αυτόματα την οπτική της Κωνσταντινούπολης και να δέχονται συνεπώς απροβλημάτιστα τα τεκμήρια που παρήγε η οθωμανική γραφειοκρατία, διερευνούν πλέον τις τοπικές εκφάνσεις ιστορικών διεργασιών που εμφανίζονται σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας. Δίνοντας έμφαση τόσο στις οριζόντιες δομές αυτοκρατορικής οργάνωσης, όσο και στις κάθετες και άρα ιεραρχικές, το ενδιαφέρον στρέφεται στην πολύπλευρη φύση της αυτοκρατορικής διακυβέρνησης, στον νομιμοποιητικό λόγο όπως αυτός εκφέρεται μέσα από τα τοπικά «ιδιώματα» (*vernacularisation*), καθώς και στις επί μέρους εκφάνσεις των δομών εξουσίας και ισχύος.⁵ Η εικόνα που προκύπτει από τις πιο πάνω προσεγγίσεις είναι πολυσύνθετη: δεν έχουμε να κάνουμε ούτε με μια ομοιόμορφη και ομογενοποιημένη αυτοκρατορική τάξη, αλλά ούτε και με μια χαοτική κατάσταση τοπικών ιδιαιτεροτήτων. Οι ιστοριογραφικές αυτές προσεγγίσεις απομακρύνονται από τις άκαμπτες και αυστηρές αντιλήψεις επίσημων, ημιεπίσημων και άτυπων θεσμών μέσα στους οποίους λειτουργούν οι ιστορικοί δρώντες.

Συμβάλλοντας σε αυτές τις συζητήσεις, το άρθρο εστιάζει, με συνοπτικό, εξ ανάγκης, τρόπο, στις περιπτώσεις του Χατζηγιωργάκη Κορνέσιου, δραγομάνου της Κύπρου, του Αμπντουλμπακί Αγά (Abdülbaki Ağa, γνωστού στην ελληνοκυπριακή ιστοριογραφία ως Χατζημπακκή), μουχασίλη (φοροεμισθωτή/διοικητή) και του Σαρκίς (Sarkis), αρμένιου εμπόρου και προξενικού δραγομάνου. Τα πρόσωπα αυτά απουσιάζουν

3. Ali Yaycıoğlu, «Provincial Power-holders and the Empire in the later Ottoman World: Conflict or Partnership?», Christine Woodhead (επιμ.), *The Ottoman World*, Λονδίνο, Routledge, 2011, σ. 436-452· Suraiya, N. Faroqhi (επιμ.), *The Cambridge History of Turkey*, τ. 3, Κέιμπριτζ, Cambridge University Press, 2006.

4. Ενδεικτικά: Ariel Salzmann, *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State*, Λάνγκεν, Brill, 2004· Hülya Canbakal, *Society and Politics in an Ottoman Town. Ayntab in the 17th Century*, Λάνγκεν, Brill, 2007· Marc Aymes, *A Provincial History of the Ottoman Empire: Cyprus and the Eastern Mediterranean in the nineteenth century*, Λονδίνο, Routledge, 2014.

5. C. Woodhead (επιμ.), *The Ottoman World*, ό.π.

από τα διεθνή εγχειρίδια οθωμανικής ιστορίας, και οι λόγοι για αυτήν την απουσία είναι προφανείς. Κατ' αρχάς, κανένα από αυτά δεν μπορεί να παραβληθεί με τους μεγάλους και γνωστούς *ayan*, οι οποίοι προσελκύουν το ενδιαφέρον της ιστοριογραφίας του 18ου και του 19ου αιώνα. Επιπλέον, εξετάζοντας το θέμα μέσα από το σχήμα κέντρο-περιφέρεια, η ιστοριογραφία παρουσιάζει την Κύπρο ως μία μέση οθωμανική επαρχία χωρίς κάποια ξεχωριστή σημασία.⁶ Οι περισσότερες από τις ιστορικές διεργασίες που συναντώνται σε ολόκληρη την επικράτεια της αυτοκρατορίας αντανακλώνται και στο νησί, και άρα οι αποκλίσεις από τη μεγάλη εικόνα είναι ελάχιστες. Με αυτή την έννοια, τι καινούριο μπορεί να φέρει η μελέτη αυτού του θέματος πέρα από κάποιες φευγαλέες εικόνες μικροϊστορίας ντόπιων μεσαζόντων, σε μια περίοδο επαναπροσδιορισμού των σχέσεων εξουσίας σε ολόκληρη την αυτοκρατορία;

Οι αναλυτικές κατηγορίες που έχουν χρησιμοποιηθεί συχνότερα για τη μελέτη των σχέσεων εξουσίας στα πλαίσια της αυτοκρατορικής διακυβέρνησης είναι αυτές του «κέντρου» και της «περιφέρειας». Παρότι πράγματι συνιστούν τα πιο προφανή εργαλεία για την κατανόηση των αυτοκρατορικών επικρατειών, κινούνται μέσα στα όρια ενός κρατικο-κεντρικού φαντασιακού του χώρου, το οποίο, όπως καταδεικνύει ο James C. Scott, αποκρύπτει συχνά εναλλακτικές πραγματικότητες και ιστορικές διεργασίες.⁷ Το άρθρο, συμβάλλοντας στην αναζήτηση αναλυτικών κατηγοριών που κινούνται πέρα από το δίπολο κέντρο/περιφέρεια, προτείνει ένα εναλλακτικό σχήμα του χώρου το οποίο δεν περιορίζεται στις συμβάσεις της αυτοκρατορικής διοικητικής οργάνωσης. Ο όρος του Μπροντέλ «ήπειροι σε μικρογραφία» (*continents en miniature/miniature continents*)⁸ προσφέρει ένα εννοιολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούμε να εντάξουμε την κυπριακή νησιωτικότητα.⁹ Στο πλαίσιο αυτό

6. Antonis Hadjikyriacou, «Society and Economy on an Ottoman Island: Cyprus in the eighteenth Century», *Διδακτορική Διατριβή*, School of Oriental and African Studies, University of London, 2011, σ. 73-121.

7. James C. Scott, *The Art of not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*, Νιού Χέιβεν και Λονδίνο, Yale University Press, 2009.

8. Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, τ. 1, μτφρ. Siân Reynolds, Νέα Υόρκη και Λονδίνο, Fontana, 1972, σ. 148-167.

9. Για την έννοια της νησιωτικότητας βλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Το ελληνικό Αρχιπέλαγος, μια διάσπαρτη πόλη», Βασίλης Σφυρόερας, Άννα Αβραμέα, Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Χάρτες και χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους*, Αθήνα, Ολκός, 1985, σ. 235-248· του ιδίου, «Νησιωτικές κοινότητες: οι φορολογικές λειτουργίες

μπορούμε να αντιληφθούμε τη φύση των οικονομικών σχέσεων, και πιο συγκεκριμένα, τα μοτίβα συγκέντρωσης του αγροτικού πλεονάσματος. Έτσι, ορισμένα πρόσωπα που βρίσκονταν σε θέσεις-κλειδιά είχαν τη δυνατότητα να χειραγωγούν τις αγορές, ελέγχοντας σε μεγάλο βαθμό την οικονομία του νησιού. Η μελέτη τους, επομένως, αποτελεί μέσο για να κατανοήσουμε πληρέστερα τη διαμόρφωση των υλικών συνθηκών μέσα σε ένα αυτοκρατορικό πλαίσιο. Ο Χατζηγιωργάκης, ο Αμπντουλμπακί και ο Σαρκής συνιστούν ιδεώδεις περιπτώσεις, που μπορούν να διευκολύνουν, ακόμα και να προ(σ)καλέσουν, μια τέτοια προβληματική.

Μετατρέποντας «τη χώρα στη φωλιά του κόρακα και της κουκουβάγιας»: Χατζή Αμπντουλμπακί Αγάς

Ο Αμπντουλμπακί παρουσιάζεται στην ελληνοκυπριακή ιστοριογραφία ως η επιτομή της άδικης και καταπιεστικής φύσης του οθωμανικού συστήματος διακυβέρνησης. Πηγές της εποχής χρησιμοποιούν τα πλέον αρνητικά επίθετα δίπλα στο όνομά του, ενώ ο Κυπριανός στην *Ιστορία* του περιγράφει την περίοδο της διακυβέρνησής του (δεκαετίες του 1770 και 1780) με τα πιο μελανά χρώματα. Μάλιστα, το κάνει σε τέτοιο βαθμό που εύλογα κάποιος μπορεί να θεωρήσει ότι υπάρχει κάποια υπερβολή, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη μας την τάση του Κυπριανού να κατακεραυνώνει οποιονδήποτε διαφοροποιείται ή εναντιώνεται στα

(I)», *Τα Ιστορικά* 8 (1988), σ. 3-36· του ιδίου, «Νησιωτικές κοινότητες: οι φορολογικές λειτουργίες (II)», *Τα Ιστορικά* 9 (1988), σ. 229-258· του ιδίου, «Τα Νησιά», *Οικονομία και Νοοτροπίες*, Αθήνα, Ερμής, 1988, σ. 235-244· του ιδίου, «Ο Ελληνικός νησιωτισμός: οι γενικοί χαρακτήρες», Γιώργος Τόλιας, *Τα νησιολόγια. Η μοναξιά και η συντροφιά των νησιών*, Αθήνα, Ολκός, 2002, σ. 164-176· του ιδίου, «Νησιωτικές οικονομίες και κοινωνίες», Σπύρος Ι. Ασδραχάς, Αναστάσιος Τζαμτζής, Τζελίνα Χαρλαύτη (επιμ.), *Ελλάδα της θάλασσας*, Αθήνα, Μέλισσα, 2004, σ. 69-84· του ιδίου, *Υπομνήσεις: Ιστορικότροπα Σημειώματα*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2014, σ. 55-60 και 66-71· Lucien Febvre, *A Geographical Introduction to History*, Λονδίνο, Routledge and Kegan Paul, 1925, σ. 201-235· Nicolas Vatin and Gilles Veinstein (επιμ.), *Insularités Ottomanes*, Maisonneuve & Larose, Institut Français d'études Anatoliennes, Παρίσι, 2004· Elias Kolovos, «Insularity and Island Society in the Ottoman Context: The Case of the Aegean Island of Andros (Sixteenth to Eighteenth Centuries)», *Turcica* 39 (2007), σ. 49-122· Roxani Margariti, «An Ocean of Islands: Island, Insularity and Historiography in the Indian Ocean», Peter N. Miller (επιμ.), *The Sea: Thalassography and Historiography*, Αν Άρμπορ, University of Michigan Press, 2013, σ. 198-229· Antonis Hadjikyriacou (επιμ.), *Insularity in the Ottoman World*, Πρίνστον, Markus Wiener, υπό έκδοση 2017.

συμφέροντα και την ιδεολογία της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Παρ' όλα αυτά, σε πραγματολογικό επίπεδο ο Κυπριανός παραμένει ακριβής και συχνά επιβεβαιώνεται και από οθωμανικά έγγραφα.¹⁰

Πέρα όμως από τις ηθικές αξιολογήσεις του Αμπντουλμπακί, η περίπτωση του είναι ιδιαίτερα χρήσιμο παράδειγμα για να δούμε πώς ένας ντόπιος μπορούσε να φτάσει στη θέση του μουχασίλη (πράγμα ασυνήθιστο στην Κύπρο), πώς αξιοποιούσε προς όφελός του πελατειακά δίκτυα, και γενικότερα να εξετάσουμε την οικονομική λογική του. Οι ατομικές αυτές στρατηγικές εμφανίζονται παντού στην αυτοκρατορία και η ερμηνεία τους πρέπει να λαμβάνει υπόψη τη φύση της υπό εξέταση περιόδου, η οποία χαρακτηρίζεται από την ενισχυμένη εξουσία τοπικών αξιωματούχων. Μια ανάλογη περίπτωση είναι αυτή του βοεβόδα της Αθήνας Χατζή Ali Haseki.¹¹

Ένα από τα στοιχεία που κάνει τον Αμπντουλμπακί ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον ιστορικό υποκείμενο είναι η καταγωγή του, καθώς προερχόταν από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Γεννημένος στο χωριό Κλαυδιά της επαρχίας Λάρνακας, ξυλοφόρος, μονόφθαλμος και αγράμματος, μπήκε στον οθωμανικό στρατό από τα άτακτα σώματα των *levend*.¹² Κατάφερε σταδιακά να αναρριχηθεί στην κορυφή της επαρχιακής διοίκησης καταλαμβάνοντας διάφορες θέσεις, που του επέτρεψαν να εξελιχθεί σε σημαντικό παράγοντα στις χρηματοπιστωτικές και εμπορικές υποθέσεις του νησιού. Διαμόρφωσε ένα σύνθετο πλέγμα επιχειρηματικών και προσωπικών σχέσεων με ευρωπαίους προξένους, κυρίως μέσα από το εμπόριο συναλλαγματικών.¹³ Ταυτόχρονα, διαθέτοντας ένα ισχυρότατο δίκτυο προστατών στην πρωτεύουσα, είχε τη δυνατότητα να προστατεύει τον εαυτό του από κατηγορίες αντιπάλων του.

10. Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία Χρονολογική της νήσου Κύπρου*. Έκδοσις Παλιγγενεσίας, φωτοτυπική ανατύπωση της 4' εκδόσεως, Ενετίησιν, 1788, Εταιρία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία, 1971, σ. 326-330.

11. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Βίωση και καταγραφή του οικονομικού: η μαρτυρία της απομνημόνευσης*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ, Αθήνα 2007, σ. 217-238.

12. Κυπριανός, *Ιστορία*, ό.π., σ. 326· Αθανάσιος Κομνηνός Υψηλάντης, *Εκκλησιαστικών και πολιτικών των εις δώδεκα βιβλίων Η' Θ' και Γ' ήτοι τα μετά την άλωση (1453-1789)*, Αρχιμανδρίτης Γερμανός Αφθονίδης Σιναΐτης (επιμ.), Κωνσταντινούπολη, Τυπογραφείο Ι. Α. Βρετού, 1870, σ. 636.

13. Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, Λάιντεν, Brill, 1999, σ. 113-173· Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Κοινωνικές σχέσεις και νοοτροπίες στην Κύπρο του δέκατου όγδοου αιώνα*, Συγκρότημα Λαϊκής Τράπεζας, Εκπαιδευτικό και Πολιτιστικό Κέντρο, Λευκωσία 1999, σ. 31-34.

Το συγκεκριμένο πελατειακό δίκτυο ενεργοποιήθηκε σε όλη του την έκταση και ένταση κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης του Αμπντουλμπακί με το δραγομάνο Χατζηγιωργάκη. Ο Μεγάλος Βεζίρης και ο Καπουδάν Πασάς ήταν αντίστοιχα προστάτες του μουχασίλη και του δραγομάνου. Έτσι, η παραδοσιακή αντιπαράθεση και τα διαφορετικά συμφέροντα που αντιπροσώπευαν δύο εκ των κορυφαίων οθωμανών αξιωματούχων είχαν την αντανάκλασή τους στην Κύπρο.¹⁴ Σύμμαχοι του Χατζηγιωργάκη ήταν και κάποιοι κύπριοι ουλεμάδες (νομομαθείς του Ισλάμ), στρατιωτικοί και μουσουλμάνοι προύχοντες, οι οποίοι έστειλαν μια συλλογική αίτηση στον Σουλτάνο που περιείχε είκοσι πέντε διαφορετικές κατηγορίες ενάντια στον Αμπντουλμπακί, ζητώντας να αποπεμφθεί και να εξοριστεί.¹⁵

Πέρα από τις συνήθειες γενικόλογες και ασαφείς κατηγορίες και τη στερεοτυπική χρήση εκφράσεων όπως «καταπίεση και αδικία» (*zülüm ü ta'adî*), στην περίπτωση αυτή έχουμε ασυνήθιστα λεπτομερείς περιγραφές, όπου τον κατηγορούσαν ότι: οικειοποιήθηκε κληρονομίες, γαϊδούρια, βαμβάκι και μετάξι· ότι έλαβε χρήματα για την αποπληρωμή ανύπαρκτων δανείων, τα οποία επικυρώνονταν από το ιεροδικείο παρουσία ψευδομαρτύρων· ότι προκάλεσε διαζύγια σε διάφορα ζευγάρια, πάλι με χρήση ψευδομαρτύρων στο δικαστήριο, οι οποίοι κατέθεταν ότι άκουσαν τον σύζυγο να δηλώνει τρεις φορές ότι χωρίζει, όπως προβλέπει ο ισλαμικός νόμος, με τον Αμπντουλμπακί στη συνέχεια να παίρνει τις γυναίκες υπό την κηδεμονία του· ότι αγόραζε προϊόντα επιβάλλοντας χαμηλές τιμές· ότι εξήγε παράνομα δημητριακά στην Ευρώπη σε περίοδο ελλείψεων στο νησί· ότι διέκοψε την παροχή νερού στην πόλη της Λευκωσίας εκτρέποντας τη ροή του νερού των κρηνών του βακουφιού «Selimiye» προς τα τσιφλίκια του (το νερό ήταν για δημόσια χρήση και ο Αμπντουλμπακί ήταν διαχειριστής του βακουφιού)· ότι εξανάγκαζε προύχοντες και αξιωματούχους να αποστέλλουν αιτήσεις προς υποστήριξή του· ότι έκλεψε τις σφραγίδες αξιωματούχων του ιεροδικείου και πλαστογράφησε επίσημη αναφορά που δήλωνε ότι οι εναντίον του κατηγορίες ήταν συκοφαντίες· ότι φυλάκισε τον δραγομάνο Χατζηγιωργάκη (τον οποίο κατηγορούσε ότι του χρωστούσε λεφτά) και ότι ήταν ηθικός αυτουργός σε απόπειρα κατά της ζωής του· ότι συμπεριελάμβανε πεντάχρονα και εξάχρονα παιδιά στα

14. Sia Anagnostopoulou, «Les rapports de l'église orthodoxe avec le Kapudan pacha (fin du XVIIIème début XIXème siècle)», Elizabeth Zachariadou (επιμ.), *The Kapudan Pasha: his office and his domain*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2002, σ. 271-278.

15. A.DVN.KBM. 1/40.

φορολογικά κατάστιχα για να μειώσει εικονικά τον κατά κεφαλή φόρο· τέλος, ότι κατεδάφιζε τα σπίτια όσων δεν είχαν να πληρώσουν τον φόρο, δηλώνοντάς τους ότι η ξυλεία του σπιτιού τους συνιστούσε το αντίτιμο.¹⁶

Υπό το βάρος αυτών των κατηγοριών, και έχοντας να αντιμετωπίσει ένα ισχυρό πελατειακό δίκτυο, ο Αμπντουλμπακί αποπέμφθηκε από τη θέση του. Παρ' όλα αυτά, κατάφερε μέσα σε λίγους μήνες να επανανομομαθεί. Μετά την αντικατάσταση του Μεγάλου Βεζύρη Halil πασά, ο Αμπντουλμπακί συνδέθηκε με τον Σεϊχουλισλάμη (επικεφαλής των νομομαθών του Ισλάμ). Με νέους ισχυρούς υποστηρικτές, ήταν έτοιμος να επιστρέψει θριαμβευτής στην Κύπρο έχοντας ανατρέψει την προηγούμενη εις βάρος του απόφαση.

Όπως περιγράφει μια νέα αίτηση, η είδηση της επιστροφής του Αμπντουλμπακί έσπειρε τρόμο στην Κύπρο. Οι κάτοικοι εξηγούν πως «για οκτώ συνεχόμενα χρόνια [ο μουχασίλης] ήταν μια μάστιγα, οικειοποιούνταν τις περιουσίες μας, παραβίαζε τα χωράφια μας, και με όλη αυτήν την καταπίεση μείναμε χωρίς καμία δύναμη, διασκορπιστήκαμε, καταστραφήκαμε, κινδυνεύουμε να καταστραφούμε, όλα έγιναν ερείπια». Ο μουφτής τρομοκρατήθηκε σε τέτοιο βαθμό από την προοπτική της επιστροφής και εκδίκασης του Αμπντουλμπακί, ώστε έφυγε βιαστικά για τη Δαμασκό μαζί με την οικογένειά του. Σύντομα τον ακολούθησαν οι υπόλοιποι ουλεμάδες, προύχοντες και άλλοι που προσπαθούσαν να ξεφύγουν από τη μήνη του μουχασίλη. Η αίτηση κατέληγε με μια δραματική έκκληση για την ανάκληση του διορισμού «στο όνομα του Θεού, και για χάρη των ιερών κεφαλών του Σουλτάνου και των νεαρών γιων του». ¹⁷ Ο τόνος φαίνεται ότι πέτυχε τον σκοπό του και με οργίλο ύφος ο σουλτάνος Αμπντουλχαμίτ Α' σημείωσε στο έγγραφο: «πώς μπορεί αυτός ο άθεος να γίνει μουχασίλης ξανά; [...] Η υποστήριξη στην καταπίεση δεν έχει την υψηλή μου έγκριση». ¹⁸

Αξίζει σε αυτό το σημείο να θέσουμε κάποια ερωτήματα που προκύπτουν από το ίδιο το αρχειακό υλικό. Η γλώσσα που χρησιμοποιείται για τον Αμπντουλμπακί είναι έντονα φορτισμένη, γεγονός που καθιστά εμφανή την αγωνία των συγγραφέων. Σε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο καδής της Λευκωσίας μιλάει για τα «σατανικά [του] κόλπα». ¹⁹ Ακόμα και αν ένας βαθμός υπερβολής είναι αναμενόμενος, δεν υπάρχει

16. Στο ίδιο.

17. C.DH. 6699· Αθανάσιος Κομνηνός Υψηλάντης, *Τα Μετά την Άλωση*, ό.π., σ. 640.

18. C.DH. 6699.

19. A.DVN.KBŞ. 1/31.

αμφιβολία για τη βίαιη διακυβέρνηση του Αμπντουλμπακί, αλλά και για την εκ μέρους του εκμετάλλευση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της οικονομικής οργάνωσης του νησιού, όπως ήταν για παράδειγμα η συγκέντρωση και διάθεση δημητριακών ή η αγορά των συναλλαγματικών. Παρ' όλα αυτά, παραμένει ένα αναπάντητο ερώτημα: εάν η καταδίκη και η αποδοκιμασία για την άδικη και καταπιεστική διακυβέρνηση του Αμπντουλμπακί ήταν γενικευμένη (και μάλιστα ενορχηστρωμένη), γιατί δεν καταγράφεται καμιά προηγούμενη αντίδραση; Κάτι τέτοιο έρχεται σε αντίφαση τόσο με τον τόνο και την αύξηση του αριθμού των αιτήσεων και καταγγελιών μετά το 1784, αλλά και με την ισχύουσα πρακτική: όπως μας πληροφορεί ο Κυπριανός με κάποια δόση δυσαρέσκειας,²⁰ ο Κύπριοι συχνά έστελναν παράπονα και καταγγελίες για τις υπερβάσεις διαφόρων αξιωματούχων, κάτι το οποίο επιβεβαιώνουν και οι αρχειακές πηγές. Αν λοιπόν, η κατάσταση ήταν τόσο σοβαρή, γιατί δεν ήταν ενήμερη η κεντρική διοίκηση; Ή, για να θέσουμε το ερώτημα με μεγαλύτερη ακρίβεια, γιατί δεν αποστέλλονταν παράπονα προηγούμενος;

Η προβληματική αυτή γεννά το ερώτημα του γιατί και πώς πρωτο-ενημερώθηκε η Υψηλή Πύλη για το ποιόν του Αμπντουλμπακί. Το 1784 η εκκλησιαστική ιεραρχία μαζί με τον δραγομάνο Χατζηγιωργάκη κατήγγειλαν τον μουχασίλη, γεγονός που δρομολόγησε τη σύγκρουση ανάμεσα σε δύο δίκτυα πολιτικής υποστήριξης στην Κωνσταντινούπολη. Η μόνη πηγή πληροφοριών που φωτίζει τις εξελίξεις αυτές είναι ο πρόξενος της Αγγλίας Michael De Vezin, ο οποίος σημειώνει ότι ο Αμπντουλμπακί ήταν ο μόνος μουχασίλης που κατάφερε να κρατήσει τη θέση του για ένα τόσο μεγάλο διάστημα, αντίθετα με την κυρίαρχη πρακτική των ετήσιων διορισμών εκμισθωτών. Η πηγή αποδίδει το γεγονός στην υποστήριξη που παρείχαν στον Αμπντουλμπακί οι πολιτικές διασυνδέσεις του αρχιεπισκόπου στην πρωτεύουσα. Η συνεργασία αυτή έληξε το 1784, με γενικευμένη, σύμφωνα με τον πρόξενο, σύγκρουση, όταν τα εμπορικά συμφέροντα των δύο ήταν πλέον ασύμβατα.²¹ Επίσης, ο Κυπριανός επιβεβαιώνει ότι η εκκλησιαστική ιεραρχία στήριξε τον διορισμό του Αμπντουλμπακί,²² ο οποίος με τη σειρά του συνέδραμε τον διορισμό του Χατζηγιωργάκη.²³

20. Κυπριανός, *Ιστορία*, ό.π., σ. 314-315, 317, 329.

21. Michael De Vezin, «De Vezin», C. D. Cobham (επιμ.), *Excerpta Cypria*, ό.π., σ. 368.

22. Κυπριανός, *Ιστορία*, ό.π., σ. 327.

23. Theoharis Stavrides, «Cyprus 1750-1830. Administration and Society», M. Michael, M. Kappler και E. Gavriel (επιμ.), *Ottoman Cyprus*, ό.π., σ. 96.

Με τα δεδομένα αυτά, η απουσία παραπόνων για τον Αμπντουλμπακί πριν από το 1784 εξηγείται από τη συνεργασία με τους επισκόπους και τον δραγομάνο, ένα φαινόμενο το οποίο παρατηρείται σε όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα.²⁴ Μπορούμε να υποθέσουμε κάτι παρόμοιο για τους μουσουλμάνους προύχοντες οι οποίοι, παρά τις έντονα φορτισμένες και δραματικές περιγραφές των κατηγοριών κατά του Αμπντουλμπακί, παρέμειναν σιωπηλοί την περίοδο αυτή. Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι υπήρχε ένα πλαίσιο συναίνεσης μεταξύ των βασικών φορέων εξουσίας του νησιού, βάσει του οποίου απέφευγαν να αναφέρονται στην πρωτεύουσα για τα σοβαρά προβλήματα της τοπικής διοίκησης.

Η επίσημη έρευνα σε σχέση με τον Αμπντουλμπακί αποκάλυψε ότι μέσα σε εννέα χρόνια διακυβέρνησης κατάφερε να συγκεντρώσει πάνω από οκτώ εκατομμύρια γρόσια.²⁵ Το ποσό ξεπερνά τα μισά ετήσια έσοδα του οθωμανικού κράτους (13,25 εκατομμύρια γρόσια για το 1787-88).²⁶ Με αυτά τα δεδομένα, η παρακάτω περιγραφή της κατάστασης στο νησί από την ίδια έρευνα δεν πρέπει να μας εκπλήσσει καθόλου: «η χώρα θα γίνει φωλιά του κόρακα και της κουκουβάγιας».²⁷

Η υπόθεση έκλεισε με την εξορία του Αμπντουλμπακί και τον διορισμό του ως τελώνη στο λιμάνι της Γιάφα. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο τέως μουχασίλης ανέλαβε καθήκοντα σε ένα μεσογειακό λιμάνι με σημαντική εμπορική δραστηριότητα, μια μετάθεση που δύσκολα θα χαρακτηριζόταν δυσμενής. Επιπλέον, δεν διαθέτουμε καμιά πληροφορία για την επίσημη ποινή που του επιβλήθηκε ή για κατάσχεση της περιουσίας του. Αντίθετα, μέχρι το τέλος της ζωής του παρέμεινε στη Γιάφα και συνέχισε τις οικονομικές του δραστηριότητες, όπως άλλωστε και στην Κύπρο. Εμπλεκόταν, για παράδειγμα, στο εμπόριο συναλλαγμάτων, ενώ τα χρέη του από την Κύπρο θεωρούνταν έγκυρα.²⁸ Με

24. Μιχάλης Ν. Μιχάηλ, «Ο Μουχασίλης, ο Δραγομάνος, ο Αρχιεπίσκοπος και η Διεκδίκηση της Πολιτικής Εξουσίας στην Κύπρο της Οθωμανικής Περιφέρειας, 1789-1810», *Επετηρίδα* 32 (2006), σ. 229-237.

25. HAT 4122.

26. Erol Özvar, «Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları (1509-1788)», Mehmet Genç και Erol Özvar (επιμ.), *Osmanlı Maliyesi. Kurumlar ve Bütçeler*, Κωνσταντινούπολη, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, σ. 220.

27. HAT 4122.

28. Βλ. τα έγγραφα σχετικά με την κατάσχεση της κληρονομιάς του Abdülbaki: D.BŞM.MHF. 76/1· D.BŞM.MHF. 76/65· D.BŞM.MHF. 77/19· D.BŞM.MHF. 77/38· C.ML. 5221; C.ML. 30133· C.ML. 25166· C.HR. 6653· C.HR. 6997.

άλλα λόγια, παρά τη σουλτανική μήνη, ο Αμπντουλμπακί κατάφερε να διασφαλίσει μια αξιοπρεπή θέση για το τέλος της καριέρας του.

Στο παρασκήνιο: Σαρκίς, ένας προξενικός δραγομάνος στην οθωμανική Κύπρο

Ο Σαρκίς, ο οποίος με βάση το εισαγωγικό παράθεμα φαίνεται αρκετά ισχυρός και πλούσιος και ταυτόχρονα επιδεικνύει με ζήλο τον πλούτο του, δεν έχει ακόμα τραβήξει το ενδιαφέρον των ιστορικών. Ο λόγος είναι απλός: οι αναφορές στον Σαρκίς είναι διάσπαρτες και σύντομες, κυρίως σε προξενικά έγγραφα και ταξιδιωτικές αναφορές.²⁹ Τα στοιχεία αυτά δείχνουν έναν πλούσιο έμπορο που παράλληλα έχει τη θέση του δραγομάνου, αρχικά στο γαλλικό και μετά στο αγγλικό προξενείο. Η προστασία αυτή του παρέχει διάφορα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, ενώ φαίνεται να είναι πολύ καλά δικτυωμένος με τα κέντρα πολιτικής και οικονομικής εξουσίας στο νησί. Τίποτα από όλα αυτά δεν είναι καινοφανές. Αρκετές μελέτες έχουν καταδείξει τη δύναμη, τον πλούτο και τις επιχειρηματικές δραστηριότητες διαφόρων προξενικών υπαλλήλων. Παρά ταύτα, τα στοιχεία που υπάρχουν στα οθωμανικά αρχεία για τον Σαρκίς δικαιολογούν μια συστηματική διερεύνηση προσωπογραφικού τύπου. Η ιστορία του είναι σημαντική γιατί σκιαγραφεί την πορεία προς την επιτυχία, και τελικά τη δίωξη, ενός ατόμου που βρισκόταν έξω από τις επίσημες κρατικές δομές της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Σε ό,τι αφορά τα τεκμήρια από τα οθωμανικά αρχεία, ο Σαρκίς εμφανίζεται αρκετά συχνά στην κρατική αλληλογραφία την περίοδο που διορίζεται δραγομάνος στο αγγλικό προξενείο.³⁰ Ο τίτλος του δραγομάνου όμως είναι παραπλανητικός: κατείχε τη θέση του «επίτιμου δραγομάνου», δηλαδή δεν εκτελούσε χρέη διερμηνέα ή μεταφραστή. Ο τίτλος του συνιστούσε στην πράξη κάλυψη για την παροχή εμπορικών και χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών για το προξενείο και τους προστατευόμενούς του· εξυπηρετούσε τα αγγλικά εμπορικά συμφέροντα με τις βαθιές του γνώσεις και τις ευρύτερες διασυνδέσεις του με την τοπική αγορά.

29. Harry Luke, *Cyprus Under the Turks, 1571-1878: A Record based on the Archive of the English Consulate in Cyprus under the Company and after*, Λονδίνο, Oxford University Press, 1921, σ. 112-114.

30. The National Archives (Εθνικά Αρχεία Η.Β., στο εξής ΤΝΑ), Κιού, Λονδίνο, SP 105/190, σ. 90· SP 105/190, σ. 117· SP 105/190, σ. 139· B.O.A., ED 51, σ. 8.

Ο Σαρκίς καταγόταν από οικογένεια εμπόρων που συνδύαζαν την ιδιότητα του προξενικού δραγομάνου με το εμπόριο. Ο πατέρας του εργαζόταν στο γαλλικό προξενείο και ο Σαρκίς τον διαδέχθηκε σε αυτό το 1777.³¹ Ο αδελφός του Αρετίν κατείχε την αντίστοιχη θέση στο ολλανδικό προξενείο, θέση που ανέλαβε στη συνέχεια ο γιος του Ακόπ.³² Ο Σαρκίς και ο Αρετίν ήταν συνεταίροι και καταγράφονται σε κοινοτικά κατάστιχα λογαριασμών ως μεγάλοι δανειστές.³³ Ο γιος του Σαρκίς Κρικόρ, ήταν επίσης κάτοχος βερατίου και εντασσόταν στο νομικό πλαίσιο προστασίας των διομολογήσεων. Αυτό σήμαινε ότι κάποια από τα προνόμια αυτά παραχωρούνταν και σε δύο υπαλλήλους του (οι οποίοι με βάση τη γλώσσα των διομολογήσεων αναφέρονται στα βεράτια ως «υπηρέτες»). Ο ένας εξ αυτών ήταν μέλος της πλούσιας και γνωστής αστικής οικογένειας των Καρύδηδων, που και αυτοί είχαν μακρά ιστορία επαγγελματικής παρουσίας σε προξενεία.³⁴ Η βαθιά σχέση της οικογένειας με το εμπόριο φαίνεται και από την κοινή επένδυση το 1786 του Αρετίν με τον Χατζηγιωργάκη Κορνέσιο, έναν από τους μεγαλύτερους οικονομικούς παράγοντες του νησιού.³⁵ Τέλος, τα δύο αδέρφια εμφανίζονται στον κατάλογο συνδρομητών της *Ιστορίας του Κυπριανού*. Το γεγονός αυτό φανερώνει τον βαθμό της κοινωνικής και πολιτισμικής ενσωμάτωσής τους στον μικρό κύκλο των ελληνορθόδοξων διοικητικών, εμπορικών και θρησκευτικών ελίτ. Ήταν οι μόνιμοι μη ελληνορθόδοξοι συνδρομητές, με εξαίρεση έναν Ρώσο ιερωμένο στη Βενετία.³⁶

31. Θουκυδίδης Π. Ιωάννου, *Εμπορικές σχέσεις Κύπρου-Γαλλίας κατά το 18ο αιώνα*, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 2002, σ. 58.

32. KBM 1/14· Mehmet Akif Erdoğan, «Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları», İsmail Bozkurt, Hüseyin Ateşin, M. Kansu (επιμ.), *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi. 24-27 Kasım 1998*, τ. 2, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Αμμόχωστος 1999, σ. 319· Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, «Το Καθεστώς του Δραγομάνου του Ολλανδικού Προξενείου στην Κύπρο επί Τουρκοκρατίας», *Σύμμεικτα Δραγομανικά της Κύπρου*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1986, σ. 74-79, 84-88, 95-96.

33. C.ADL. 2737· Νικόδημος [Μυλωνάς, Μητροπολίτης Κιτίου], «Ανέκδοτα Ιστορικά Έγγραφα», *Κυπριακά Χρονικά* 3 (1925), σ. 222-228.

34. TNA, SP 105/190, σ. 117· SP 105/190, σ. 139. Πρόκειται για τον Κωνσταντίνο Καρύδη, γιό του Ανδρόνικου.

35. Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti: Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800). Bir Değişim Döneminin Anatomisi*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Αμμόχωστος 2000, σ. 287.

36. Κυπριανός, *Ιστορία*, ό.π., σ. 404.

Όπως είδαμε, ο Σαρκίς εργαζόταν αρχικά για το γαλλικό προξενείο. Όταν ο Ναπολέοντας εισέβαλε στην Αίγυπτο, το οθωμανικό κράτος έκλεισε τα γαλλικά προξενεία και κατάσχεσε την περιουσία των γάλλων υπηκόων και των προστατευόμενων τους, συμπεριλαμβανομένου και του Σαρκίς. Αμέσως μετά την εξέλιξη αυτή, το αγγλικό προξενείο θέλησε να προσλάβει ως δραγομάνο τον Σαρκίς και ζήτησε την έκδοση σχετικού βερατίου. Οι οθωμανικές αρχές αρνήθηκαν να εγκρίνουν τον διορισμό αυτό, κάτι μάλλον ασυνήθιστο για μια υπόθεση ρουτίνας, γεγονός που ενδεχομένως υποκρύπτει κάποια προσωπική αντιπαράθεση. Ο πρόξενος ζήτησε την παρέμβαση του πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη λόρδου Έλγιν, ο οποίος πίεσε τις αρχές στην πρωτεύουσα να εγκρίνουν το αίτημα, χωρίς όμως αποτέλεσμα.³⁷

Την περίοδο αυτή το οθωμανικό κράτος προσπαθούσε να ελέγξει και να επανακαθορίσει το νόημα των διομολογήσεων, τις οποίες οι Ευρωπαίοι και οι προστατευόμενοι τους ερμήνευαν ελεύθερα διεκδικώντας περισσότερα οφέλη. Εκφράζονταν έντονες ανησυχίες για τους δραγομάνους οι οποίοι δεν εκτελούσαν τα καθορισμένα από τις διομολογήσεις καθήκοντά τους και διεκδικούσαν το καθεστώς του βερατλή για να έχουν ευρωπαϊκή προστασία, να μην φορολογούνται ως οθωμανοί υπήκοοι και να διαθέτουν με αυτόν τον τρόπο μια περισσότερο ανταγωνιστική θέση στο εμπόριο, με χαμηλότερους εξαγωγικούς δασμούς.³⁸

Ο άγγλος πρεσβευτής δεν πτοήθηκε από την άρνηση της Πύλης, και συνέχισε να πιέζει για τον διορισμό του Σαρκίς, αλλά και για την επιστροφή της κατασχεθείσας περιουσίας του. Ο Έλγιν «επανέλαβε πολλές φορές το αίτημα με διαδοχικά έγγραφα και, παρά τις επανειλημμένες αναγκαίες [αρνητικές] απαντήσεις, επανερχόταν με όλο και μεγαλύτερη επιμονή».³⁹ Οι Άγγλοι έγιναν ακόμα πιο επιθετικοί απέναντι στην άρνηση των Οθωμανών, και ανήγαγαν τον διορισμό του Σαρκίς σε ζήτημα το οποίο θα μπορούσε να επιδράσει στις διμερείς σχέσεις, εμπλέκοντας τον οθωμανό πρέσβη στην Αγγλία Ισμαίλ εφέντη. Μετά από παρατεταμένες συζητήσεις στο Λονδίνο, τη συνεχιζόμενη πίεση των Άγγλων και τις σχετικές συστάσεις από τον Ισμαίλ εφέντη, αποφασίστηκε ότι το αίτημα θα γινόταν αποδεκτό με σουλτανική διαταγή, ως ένδειξη των ειλικρι-

37. HAT 15333.

38. Maurits van den Boogert, *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls, and Berātlis in the 18th Century*, Λάιντεν, Brill, 2005, σ. 105-112.

39. HAT 15333.

νών σχέσεων ανάμεσα στα δύο κράτη.⁴⁰ Μπορούμε να φανταστούμε τον Σελίμ Γ' να σέρνει το χέρι του και να γράφει απρόθυμα «εγκρίνεται» (*musa 'ade oluna*) στο σχετικό έγγραφο.⁴¹

Θα ήταν αφελές να πιστέψουμε ότι ένας προξενικός δραγομάνος από μια μέση επαρχία θα μπορούσε να διαταράξει τις διμερείς σχέσεις ανάμεσα στην Αγγλία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εμπλέκονταν πολύ πιο σημαντικές διεργασίες που πολύ λίγο είχαν να κάνουν με τον ίδιο τον Σαρκίς. Η υπόθεση γίνεται επαρκέστερα κατανοητή αν ενταχθεί στο πλαίσιο των σχέσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τα ευρωπαϊκά κράτη τη συγκεκριμένη περίοδο και, ειδικότερα, αν συσχετιστεί με τις διομολογήσεις και τα όριά τους. Ενώ θα ήταν λογικό να υποθέσουμε ότι η Αγγλία έκανε επίδειξη διπλωματικής ισχύος, θα ήταν απλοϊκό να σταματήσουμε εδώ. Ο Σαρκίς, ευρισκόμενος ήδη στην υπηρεσία των Γάλλων, ήταν ένας έμπειρος και καλά δικτυωμένος έμπορος. Η προοπτική να ενταχθεί στο αγγλικό προξενείο κάποιος που ήταν εξοικειωμένος με τα γαλλικά εμπορικά δίκτυα στην Κύπρο, τη στιγμή που το πεδίο ήταν ανοιχτό εξαιτίας του κλεισίματος του γαλλικού προξενείου εν μέσω των Ναπολεόντειων πολέμων, εντασσόταν προφανώς στην απόπειρα αντικατάστασης της γαλλικής εμπορικής επικυριαρχίας από την αγγλική. Παρά τους πολλούς και σύνθετους λόγους που κρύβονται πίσω από την υπόθεση, δεν υπάρχει αμφιβολία για το ποιος ήταν ο τελικός κερδισμένος. Ο Σαρκίς κατάφερε να πετύχει την επιστροφή της κατασχεθείσας περιουσίας του και να αναλάβει καθήκοντα ως δραγομάνος. Αυτό δεν ήταν καθόλου εύκολη υπόθεση, αφού το καθεστώς αυτό απολάμβαναν δέκα-δεκαπέντε άνθρωποι στην Κύπρο της περιόδου.⁴²

Εξίσου, αν όχι περισσότερο, αμφιλεγόμενη ήταν η υπόθεση της κατάσχεσης της περιουσίας του Σαρκίς μετά τον θάνατό του γύρω στο 1810. Το γεγονός ότι υπήρξε διαδικασία κατάσχεσης, παρά το ότι ο Σαρκίς προστατευόταν από τις διομολογήσεις, αλλά και το ότι είχε κληρονόμους, υποδηλώνει κάποια άρρητη καταδίκη. Σε κάθε περίπτωση όμως τα μέχρι στιγμής γνωστά έγγραφα δεν ξεκαθαρίζουν τους λόγους της κατάσχεσης. Παρ' όλα αυτά, η υπόθεση στοιχειοθετείται από μια σειρά λεπτομερών εκθέσεων και αναφορών διαφόρων εμπλεκόμενων αξιωματούχων.⁴³ Σύμφωνα με τη συνήθη διαδικασία, ένας επιθεωρητής (*müba-*

40. Στο ίδιο· H. Luke, *Cyprus under the Turks*, ό.π., σ. 112-114.

41. HAT 15333.

42. M. van den Boogert, *Capitulations*, ό.π., σ. 90.

43. C.ML. 4890.

sir) στάλθηκε από την Κωνσταντινούπολη για να καταγράψει την κινητή και ακίνητη περιουσία του, να προχωρήσει στην κατάσχεση και να τη δημοπρατήσει. Η αρχική έκθεση ανέφερε ότι η κατάσχεση ήταν άκυρη γιατί η αξία των χρεών του Σαρκίς ήταν μεγαλύτερη από τη συνολική αξία της κληρονομιάς: τα περιουσιακά του στοιχεία άξιζαν 79.859 γρόσια, ενώ οι οφειλές του ανέρχονταν στα 98.044 γρόσια.⁴⁴

Η υπόθεση περιπλέχθηκε ακόμη περισσότερο όταν ο καδής της Λευκωσίας πληροφόρησε την πρωτεύουσα για ατασθαλίες στη διαδικασία της έρευνας. Σύμφωνα με την καταγγελία, η οικογένεια έκρυψε την περιουσία του Σαρκίς για να παρουσιάσει ελλειμματικούς λογαριασμούς και να αποτρέψει την κατάσχεση. Ο καδής ισχυριζόταν ότι το πραγματικό λογιστικό κατάστιχο του Σαρκίς ήταν κρυμμένο και ότι η οικογένεια εμπιστεύθηκε σε διάφορους ντόπιους αξιωματούχους μεγάλα ποσά προκειμένου να μην ανακαλυφθούν κατά τη διάρκεια της έρευνας: 50.000 γρόσια στον διοικητή και άλλα τόσα στον αρμένιο επίσκοπο της Κύπρου, 25.000 στον ναίπη (βοηθό ιεροδίκη) της Λευκωσίας, και 15.000 στον μουφτή της Κύπρου, συνολικά 140.000 γρόσια.⁴⁵ Οι καταγγελίες αφορούσαν και τον ίδιο τον επιθεωρητή, Αμπντί εφέντη, ο οποίος κατηγορήθηκε για «ανοχή και αμέλεια» στην εκτέλεση των καθηκόντων του.⁴⁶

Οι κατηγορίες αυτές ήταν η κορυφή του παγόβουνου. Σύμφωνα με την ίδια αναφορά, κατά τη διάρκεια της έρευνας εντοπίστηκαν μεγάλες ποσότητες προϊόντων στις αποθήκες του Σαρκίς. Η πιο εντυπωσιακή περίπτωση αφορούσε 30.000 κοιλιά σιταριού (796,68-923,62 τόνοι). Αν η πληροφορία αυτή είναι ακριβής, τότε φαίνεται ότι ένας έμπορος διέθετε στις αποθήκες του τα τρία τέταρτα της συνολικής ποσότητας σιτηρών που έπρεπε να στείλει ολόκληρο το νησί για τις ανάγκες του οθωμανικού στρατού το 1800 (40.000 κοιλιά),⁴⁷ και τη διπλάσια ποσότητα από εκείνη που εξάχθηκε παράνομα από το μουχασίλη Αμπντουλμπακί το 1784 (15.000 κοιλιά).⁴⁸

Για να αποδείξει τα πλούτη του Σαρκίς, ο καδής αναφέρθηκε στην πολυτέλεια που χαρακτήριζε την οικία της οικογένειας, κάτι που επιβεβαιώνεται και από τις εντυπώσεις ευρωπαίων φιλοξενουμένων. Η οικία δεν συμπεριλήφθηκε στην κληρονομιά, καθότι ο Σαρκίς τη μεταβίβασε

44. C.ML. 4890, f. 2.

45. C.ML. 4890, f. 3-6.

46. C.ML. 4890, f. 6.

47. A.DVN.KBM. 1/40.

48. C.AS. 5835, f. 2.

στα παιδιά του πριν από τον θάνατό του. Ο καδής ισχυρίζεται ότι αμέσως μετά τον θάνατο του Σαρκίς η οικογένεια αγόρασε χαλιά, ταπετσαρίες και άλλα οικιακά είδη πολυτελείας αξίας 100.000 γροσιών, προσπαθώντας να ξεφορτωθεί ρευστό, το οποίο υπό άλλες συνθήκες θα κατάσχονταν. Οτιδήποτε υπήρχε μέσα στο σπίτι εκτός από ρευστό, θεωρούνταν μέρος του σπιτιού και κατά συνέπεια περιουσία των παιδιών του Σαρκίς, που ήταν οι ιδιοκτήτες του. Σύμφωνα με τον καδή, αυτά έγιναν με ύποπτους τρόπους με τη συμμετοχή του ναίπη, γεγονός που έθετε υπό αμφισβήτηση τη διαδικασία αποδοχής των μεταβιβαστικών εγγράφων του σπιτιού από το ιεροδικείο. Τέλος, ο ίδιος υπολογίζει τη συνολική αξία της περιουσίας στο μισό εκατομμύριο γρόσια, δηλαδή πάνω από το δεκαπλάσιο του αρχικού ποσού που υπολογίστηκε κατά την έρευνα.⁴⁹ Παρά τις κατηγορίες, οι όποιες μεταγενέστερες έρευνες δεν έφεραν στο φως νέα στοιχεία και ουσιαστικά επιβεβαιώθηκαν τα αρχικά πορίσματα, που ακύρωναν τη διαδικασία κατάσχεσης.

Χατζηγιωργάκης Κορνέσιος: φιλοδοξία και υπέρβαση των ορίων

Η δημόσια καρατόμηση ενός κύριου αξιωματούχου στην Κωνσταντινούπολη, και μάλιστα μπροστά από την Ύψηλή Πύλη, δεν αποτελεί σύνηθες φαινόμενο. Πόσο μάλλον, όταν ένας Οθωμανός ιστορικός αποφασίζει να αφιερώσει σελίδες, για να περιγράψει την εκτέλεση και τα επακόλουθά της, σε μια περίοδο γεμάτη από συγκλονιστικά γεγονότα, όπως ήταν η εναλλαγή τριών σουλτάνων μέσα σε δύο χρόνια και η αναστάτωση που τα τεκταινόμενα προκάλεσαν στους δρόμους της πρωτεύουσας.⁵⁰

Ο Χατζηγιωργάκης είναι από τις πιο εμβληματικές φιγούρες της μετάβασης από τον 18ο στον 19ο αιώνα. Βρισκόταν στο επίκεντρο της πολιτικής, της κοινωνικής και της οικονομικής ζωής του νησιού από τα μέσα του 1770 μέχρι και τον θάνατό του, το 1809, και ποικίλες πηγές μας παρέχουν έναν σπάνιο πλούτο πληροφοριών για το πρόσωπό του.⁵¹

Το αξίωμα του δραγομάνου αφορούσε πολύ περισσότερες αρμοδιότητες (αλλά και προσωπικές δραστηριότητες) από αυτές που η κυριο-

49. C.ML. 4890.

50. Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, ό.π., σ. 426-427.

51. Βλ. T. Stavrides, «Administration and Society», ό.π., σ. 89-106· M. N. Μιχαήλ, «Ο Μουχασίλης», ό.π., σ. 229-237· Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου (επιμ.), *Νέα Εικόνα και Ιστορική Μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός*, Ιερά Μητρόπολη Πάφου και Βυζαντινό Μουσείο Αρσινόης, Λευκωσία 2000, σ. 19-46.

λεκτική σημασία της λέξης φανερώνει. Όπως κάθε άλλος σημαντικός επαρχιακός παράγοντας της περιόδου, ήταν ταυτόχρονα έμπορος, δανειστής, φοροσυλλέκτης, γαιοκτήμονας, αλλά και μεσάζοντας, ο οποίος εκτελούσε αποτελεσματικά σημαντικές κρατικές λειτουργίες. Κατάφερε να διευρύνει το πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του χρησιμοποιώντας θεσμικά, ημιθεσμικά ή εξωθεσμικά μέσα.

Το αξίωμα του δραγομάνου υποχρέωνε τον Χατζηγιωργάκη να συνυπάρχει με τους άλλους δύο πόλους εξουσίας στην οθωμανική Κύπρο της περιόδου, τον μουχασίλη και τον αρχιεπίσκοπο.⁵² Η ισορροπία μεταξύ των τριών δεν ήταν ποτέ σταθερή, αλλά ούτε και καθοριζόταν από θρησκευτικά κριτήρια. Ο διορισμός του Χατζηγιωργάκη επιτεύχθηκε με τη συνδρομή του Αμπντουλμπακί, με τον οποίο όμως συγκρούστηκε αργότερα.⁵³ Με τον ίδιο τρόπο, οι σχέσεις του δραγομάνου με την εκκλησιαστική ιεραρχία ήταν τεταμένες, μολοντί συμπάχησε με τους επισκόπους κατά την περίοδο της σύγκρουσής του με το μουχασίλη.⁵⁴

Κερδισμένος από την προαναφερθείσα σύγκρουση μεταξύ του μουχασίλη και του δραγομάνου ήταν ο Χατζηγιωργάκης, αφού ο Αμπντουλμπακί απομακρύνθηκε και εξορίστηκε από το νησί. Είχε προηγηθεί η αφαίρεση των φοροσυλλεκτικών αρμοδιοτήτων από τον αρχιεπίσκοπο και τους τρεις μητροπολίτες, αφού βρέθηκαν ένοχοι για υπερφορολόγηση και άλλες ατασθαλίες.⁵⁵ Αποτέλεσμα αυτών των δύο γεγονότων ήταν να αναδειχθεί ο Χατζηγιωργάκης ως ο μόνος φερέγγυος αξιωματούχος στο νησί, ο οποίος επισκίασε τον μουχασίλη και τους μητροπολίτες και έλεγχε ουσιαστικά τη διανομή και τη συλλογή των φόρων. Στο πλαίσιο αυτό ο τίτλος του «αντιπρόσωπου των ραγιαδών» (*re'āyā vekīli*) του επέτρεπε να ελέγχει τις δημοσιονομικές και πολιτικές υποθέσεις της κοινότητας των μη μουσουλμάνων. Επιπλέον, ο τίτλος αυτός υπαινισσόταν έναν ηγετικό ρόλο πάνω στην κοινότητα, χωρίς όμως αυτό να αναφέρεται ξεκάθαρα ή να έχει επίσημα κατακυρωθεί.

Από το σημείο αυτό, ο Χατζηγιωργάκης προχώρησε στη σταδιακή, αλλά σταθερή, διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του εντός ή εκτός του νομικού και νόμιμου πλαισίου. Παρά τις αυξημένες αρμοδιότητες που είχε κατακτήσει, η εξουσία του αμφισβητήθηκε. Σε διάφορα στάδια της καριέρας του, ο Χατζηγιωργάκης χρειάστηκε να ζητήσει επανειληββαίωση

52. Μ. Μιχαήλ, «Ο Μουχασίλης», *ό.π.*, σ. 229-237.

53. Τ. Stavrides, «Cyprus 1750-1830», *ό.π.*, σ. 96.

54. Ε. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, «Ιστορική Μαρτυρία», *ό.π.*, σ. 20.

55. C.M.L. 26268· A.DVN.KBŞ· βλ. επίσης Ν. Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, *ό.π.*, σ. 88-89.

της εξουσίας του, όταν εκείνη δεν γινόταν με διάφορους τρόπους αποδεκτή, να υπερασπιστεί τον εαυτό του απέναντι σε καταγγελίες ή ακόμα και να αντιμετωπίσει ένοπλη αντίσταση. Προτού διοριστεί δραγομάνος της Κύπρου, και όταν δραστηριοποιούνταν στα χαμηλότερα στρώματα της φοροσυλλεκτικής διαδικασίας ως προσωπικός διερμηνέας κάποιου Χατζηγιάννη αγά, κατηγορήθηκε ότι συνέλεξε διπλάσιο ποσό από τον νόμιμο φόρο.⁵⁶ Το 1790 ο Χατζηγιωργάκης κατήγγειλε την αντίσταση κάποιων «κλεφτών» (*ezkiya*), οι οποίοι «στα κρυφά και με βίαιο τρόπο» αρνήθηκαν να πληρώσουν φόρο.⁵⁷ Σε τρεις διαφορετικές περιπτώσεις κατηγορήθηκε για οικειοποίηση της περιουσίας άλλων.⁵⁸ Τέλος, η πιο μαζική και έντονη μορφή αντίστασης απέναντι στην εξουσία του Χατζηγιωργάκη πήρε τη μορφή εξέγερσης το 1804, όταν αυτός ανέλαβε τη συλλογή έκτακτης φορολογίας για την κάλυψη των εξόδων της εκστρατείας στην Αίγυπτο κατά τη διάρκεια της κατοχής του Ναπολέοντα. Πιο συγκεκριμένα, οι Μουσουλμάνοι του νησιού αρνήθηκαν να υποταχθούν στην φοροσυλλεκτική εξουσία του Χατζηγιωργάκη.

Στην αίτησή του προς τον Σουλτάνο, όπου περιέγραφε τα γεγονότα από τη δική του σκοπιά, ο Χατζηγιωργάκης αποκάλυψε τον εαυτό του «δραγομάνο των ραγιάδων και αντιπρόσωπο της επαρχίας της νήσου Κύπρου». Ο τίτλος πάει ένα βήμα παραπέρα από τον προηγούμενο, ο οποίος περιοριζόταν μόνο στην κοινότητα των μη Μουσουλμάνων (αντιπρόσωπος των ραγιάδων).⁵⁹

Αυτό είναι το μοναδικό τεκμήριο για τη χρήση αυτού του άνευ προηγούμενου τίτλου, μια και δεν υπάρχει κάποιο άλλο στοιχείο ή έγγραφο που επιβεβαιώνει έναν τέτοιο διορισμό. Η ελαστική ερμηνεία των αρμοδιοτήτων που εμπεριέχει ένας τίτλος ή μια θέση, προκειμένου να διευρυνθεί η εξουσία ενός αξιωματούχου μέσα από την προβολή μιας θεσμικής ταυτότητας, είναι συχνό φαινόμενο στην οθωμανική Κύπρο.⁶⁰ Αν όμως ισχύει αυτό, θα ήταν εξαιρετικά παράτολμο να απευθυνθεί ο ίδιος στον Σουλτάνο υιοθετώντας αυθαίρετα έναν τίτλο τον οποίο δεν κατείχε.

Η δημοσιονομική εξουσία που κατείχαν ορισμένοι αξιωματούχοι στην

56. A.DVN.KBŞ, 1/25.

57. C.ML. 3132, f. 1.

58. A.DVN.KBŞ, 1/25· A.DVN.KBŞ, 1/34· βλ. επίσης, N. Çevikel, *Kıbrıs Eyaleti*, ό.π., σ. 232.

59. Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, «Ανέκδοτα Οθωμανικά Έγγραφα για το Δραγομάνο της Κύπρου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιο», *Σύμμεικτα Δραγομανικά*, ό.π., σ. 29-30, 42-43, 53.

60. A. Hadjikyriacou, «Society and economy», ό.π., 176-189.

Κύπρο συχνά χρησιμοποιούνταν ως πρόσχημα για να αποκτήσουν τίτλους, οι οποίοι, με τη σειρά τους, δημιουργούσαν την εντύπωση μιας διευρυμένης εξουσίας στην κοινοτική οργάνωση και αντιπροσώπευση. Οι ασαφείς διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις δημοσιονομικές και τις διοικητικές λειτουργίες υποδεικνύουν ότι η συλλογή των φόρων γινόταν το μέσο για τη νομιμοποίηση και μιας θεσμικής ταυτότητας.⁶¹ Η εντύπωση αυτή ενισχύεται, αν λάβει κανείς υπόψη τα μέσα που χρησιμοποιεί ο Χατζηγιωργάκης, όταν διεκδικεί ουσιαστικά την εξουσία ολόκληρου του πληθυσμού του νησιού. Παρότι αυτό δεν ήταν απολύτως αυθαίρετο, το δικαίωμα να συλλέξει έκτακτους φόρους από τους Μουσουλμάνους του επέτρεψε να προβάλει μια θεσμική ταυτότητα, η οποία υπαινισσόταν, εκτός από δημοσιονομική, και πολιτική εξουσία. Το περιστατικό αυτό συμπίπτει πλήρως με προηγούμενες μεθόδους που ακολούθησε ο Χατζηγιωργάκης για να διευρύνει την εξουσία του. Σε όλες τις περιπτώσεις, συγκέντρωσε στα χέρια του δημοσιονομικές αρμοδιότητες που ξεπερνούσαν τα όρια της κοινότητας των μη Μουσουλμάνων, αναλαμβάνοντας να εκπληρώσει άμεσες και επείγουσες λειτουργίες, όταν άλλοι Οθωμανοί αξιωματούχοι, όπως ο μουχασίλης, αποδεικνύονταν αφερέγγυοι. Τέτοια ήταν η περίπτωση της πληρωμής του διοικητή των έκτακτων στρατευμάτων που μεταφέρθηκαν για την προστασία του νησιού κατά τη διάρκεια της κατοχής της Αιγύπτου από το Ναπολέοντα⁶² ή η περίπτωση της ανάληψης του κατ' αποκοπή μισθώματος του επεξεργασμένου καπνού, όταν ο διοικητής κρίθηκε ένοχος διαφόρων ατασθαλιών.⁶³ Οι αρμοδιότητες αυτές αποδίδονταν στον Χατζηγιωργάκη παρότι ήταν μη Μουσουλμάνος, και στις περιπτώσεις αυτές προτεραιότητα για το οθωμανικό κράτος είχε το κριτήριο της αποτελεσματικής διακυβέρνησης ή, σε κάθε περίπτωση, αυτό που η οθωμανική γραφειοκρατία έκρινε ως τέτοιο.

Έτσι, οι διάφορες κατηγορίες που εκτοξεύονταν κατά καιρούς ενάντια στον Χατζηγιωργάκη δικαιολογούν κάποιες, τουλάχιστον, υποψίες για τη νόμιμη εκπλήρωση των αρμοδιοτήτων του. Αυτό ενισχύεται από την περιγραφή της φοροσυλλεκτικής διαδικασίας από τον ίδιο τον Χατζηγιωργάκη: ο δραγομάνος δανείστηκε το συνολικό ποσό του έκτακτου φόρου, τον οποίο και πλήρωσε, και μετά προχώρησε στη συλλογή του

61. Antonis Hadjikyriacou, «The Province goes to the Center: the Case of Hadjiyorgakis Kornesios, Dragoman of Cyprus», Kent F. Schull και Christine Isom-Verhaaren (επιμ.), *Living in the Ottoman Realm: Sultans, Subjects, and Elites*, Μπλούμινγκτον, Indiana University Press, 2016.

62. C.ML. 5155.

63. C.ML. 30174, f. 1· C.ML. 3143.

ποσού από τους Μουσουλμάνους και μη Μουσουλμάνους του νησιού. Έτσι, το υπό συλλογή ποσό συμπεριελάμβανε τον τόκο των δανειστών, μαζί με διάφορα άλλα έξοδα,⁶⁴ κάτι το οποίο άφηγε ένα αρκετά ευρύ περιθώριο δυνάμει κεκαλυμμένου κέρδους. Έστω κι αν τέτοια φαινόμενα ήταν συνήθη, το εξεγεγμένο πλήθος θεώρησε ότι το περιθώριο αυτό ξεπερνούσε τα αποδεκτά όρια της φοροδοτικής ικανότητας και οικονομικής βιωσιμότητας. Η εξέγερση, ανεξαρτήτως θρησκευματος, αποτελούσε ιδιαίτερα σοβαρό γεγονός. Μία διάσταση ήταν η ενδεχόμενη καταστολή και διάρρηξη των σχέσεων με το κράτος. Από την άλλη, οι εξεγεγμένοι έπρεπε να προσμετρήσουν και το κόστος της μεταφοράς στρατευμάτων για την καταστολή, κόστος το οποίο επιβάρυνε τους εξεγεγμένους, όπως έδειχνε η εμπειρία προηγούμενων εξεγέρσεων (π.χ. το 1764). Η πράξη της εξέγερσης, λοιπόν, καταδεικνύει μια σειρά από υπερβάσεις που έχουν περισσότερο υλικό παρά ιδεολογικό χαρακτήρα.

Οι ταραχές του 1804, που στρέφονταν κατά του Χατζηγιωργάκη, οδήγησαν σε αλυσιδωτές εξεγέρσεις τα επόμενα δύο χρόνια, ενώ οι συνέπειες της αστάθειας που προκλήθηκε κράτησαν αρκετές δεκαετίες, με την αναδιοργάνωση ενός ολόκληρου συστήματος οικονομικής και πολιτικής εξουσίας. Το γεγονός αυτό δημιουργεί κάποια ερωτήματα σχετικά με τη δυνατότητα που είχε ο Χατζηγιωργάκης να προχωρεί σε μονομερείς ενέργειες. Παρότι η ισορροπία εξουσίας που εγκαθιδρυόταν ανάμεσα στους διάφορους φορείς προϋπέθετε μηχανισμούς ελέγχου που να θέτουν όρια στις φιλοδοξίες και τις υπερβάσεις ισχυρών προσωπικοτήτων, ο δραγομάνος κατάφερε να παρακάμψει αυτούς τους μηχανισμούς και να δημιουργήσει ένα προσωποκεντρικό πλέγμα εξουσίας. Η ίδια η κοινοτική οργάνωση στηριζόταν στη λογική της συλλογικής, αντί της ατομικής, διαχείρισης, κάτι που αποσοβούσε τον κίνδυνο αυθαίρετων και μονομερών πράξεων που θα έθεταν σε άμεσο κίνδυνο την ίδια την κοινότητα, και άρα τη βιωσιμότητα του τοπικού συστήματος οικονομικής εξουσίας.⁶⁵

Οι τρόποι με τους οποίους ο Χατζηγιωργάκης υπερέβη τα όρια που εξασφάλιζαν τη βιωσιμότητα και, εν τέλει, την αναπαραγωγή του συστήματος γίνονται πιο αναργείς αν εντάξουμε την εξέγερση του 1804 σε ένα ευρύτερο χρονικό πλαίσιο. Το 1802 ο Χατζηγιωργάκης και οι συνεργάτες του συγκέντρωσαν το σύνολο σχεδόν της παραγωγής της Κύπρου

64. Ι. Θεοχαρίδης, *ό.π.*, σ. 29-30, 42-43, 53.

65. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Φορολογικές και Περιοριστικές Λειτουργίες των Κοινοτήτων στην Τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά* 3 (1986), σ. 45-63· Socrates D. Petmezas, «Christian Communities in Eighteenth- and Early Nineteenth-Century Ottoman Greece: Their Fiscal Functions», *Princeton Papers* 12 (2005), σ. 71-127.

σε σιτηρά και τα εξήγαγαν με τη μεσολάβηση Μαλτέζων εμπόρων στην Ισπανία, όπου οι συνθήκες των Ναπολεόντειων πολέμων υπόσχονταν τεράστια κέρδη. Η κίνηση αυτή οδήγησε στον τετραπλασιασμό της τιμής του σιταριού στην Κύπρο και σε λιμό τους ντόπιους πληθυσμούς.⁶⁶ Σύμφωνα με μία μαρτυρία της εποχής: «εφώναζε ετζήριζεν ο αρχιεπίσκοπος. ποίος ακούη; έσκιζε τα ρούχα του (ήμουν παρόν) ποίος τον στήμαρε; υπε[ρ]ίσχιεν ο άρχων, δεν άκουε πλέον, μήτε του αρχιεπισκόπου μήτε άλλου τινός συμβουλής».⁶⁷

Δύο χρόνια μετά κυκλοφόρησαν φήμες για νέα έλλειψη σιτηρών λόγω αποθεματοποίησης. Σε συνδυασμό με την προαναφερθείσα έκτακτη φορολογία, δημιουργήθηκε ένα εκρηκτικό μείγμα που περιελάμβανε εκτεταμένες ταραχές, τη στοχοποίηση του Χατζηγιωργάκη και το κάψιμο του κονακιού του στη Λευκωσία. Ο ίδιος κατάφερε να διαφύγει στην Κωνσταντινούπολη όπου διατήρησε τη θέση και το κύρος του για πέντε χρόνια, μέχρι το 1809 οπότε εκτελέστηκε.⁶⁸

Στον απόηχο της εκτέλεσής του Χατζηγιωργάκη, κάποιοι αρμένιοι αργυραμοιβοί από την Κωνσταντινούπολη διεκδίκησαν την αποπληρωμή χρεών του συνολικής αξίας 1,3 εκατομμυρίων γροσιών. Επειδή τα χρέη αυτά έγιναν για «τις σπουδαίες υποθέσεις του νησιού» και εφόσον ο Χατζηγιωργάκης ήταν «αντιπρόσωπος της επαρχίας», η ευθύνη της αποπληρωμής μετά την εκτέλεσή του μεταφέρθηκε στους κατοίκους της Κύπρου, Μουσουλμάνους και μη Μουσουλμάνους.⁶⁹ Το γεγονός ότι οι Κύπριοι κλήθηκαν να πληρώσουν χρέη, τα οποία έγιναν στο όνομά τους, αλλά ερήμην τους, ήταν ουσιαστικά αποτέλεσμα της ασαφούς διάκρισης μεταξύ του προσωπικού και του θεσμικού στοιχείου. Η αποπληρωμή αυτών των χρεών προστέθηκε στους καθυστερημένους φόρους ετών, αλλά και στο κόστος της καταστολής της εξέγερσης του 1804, και όλα αυτά στο πλαίσιο μιας σχεδόν κατεστραμμένης οικονομίας.

Μια τέτοια οικονομική κατάρρευση ήταν χωρίς προηγούμενο στην Κύπρο, αφού ο Χατζηγιωργάκης δεν ήταν απλά «πολύ μεγάλος για να καταρρεύσει», αλλά ο μεγαλύτερος όλων. Με άλλα λόγια, η κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος επήλθε μέσα από τη συλλογική καταχρέωση Μουσουλμάνων και μη Μουσουλμάνων του νησιού στους χρε-

66. Η τιμή του σιταριού για το 1803, που ήταν (χρόνος καλός), ήταν ένα γρόσι το καφίζι, ενώ το 1802 ήταν τέσσερα γρόσια. Νεοκλής Κυριαζής, «Χρονογραφικόν σημείωμα», *Κυπριακά Χρονικά* 8 (1931), σ. 82.

67. Ε. Ριζοπούλου Ηγουμενίδου, «Ιστορική μαρτυρία», *ό.π.*, σ. 20.

68. Α. Hadjikyriacou, «The Province goes to the Center», *ό.π.*

69. C.M.L. 3801, f. 1.

ώστες του δραγομάνου. Σε αυτές τις συνθήκες, επτά χρόνια μετά από την εκτέλεση του δραγομάνου και την αποκάλυψη της υπόθεσης των χρεών, οι Κύπριοι απαλλάχθηκαν από την ευθύνη της αποπληρωμής από το οθωμανικό κράτος. Επρόκειτο για μια εικονική χρεοκοπία της επαρχίας, όταν πια η Κωνσταντινούπολη αναγνώρισε το αδύνατο της υπόθεσης.⁷⁰

Βιογραφία ενός οθωμανικού νησιού

Οι τρεις μεσάζοντες που εξετάσαμε παραπάνω αποτελούν εντυπωσιακές περιπτώσεις συσσώρευσης πλούτου. Ο Αμπντουλμπακί συγκέντρωσε 8 εκατομμύρια γρόσια κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του, ένα ποσό που ήταν τεράστιο σε σχέση με τον οθωμανικό προϋπολογισμό, αφού ήταν μεγαλύτερο από τα μισά έσοδα του κράτους· η περιουσία του Χατζηγιωργάκη φημολογούνταν ότι έφτανε τα 5,5 εκατομμύρια γρόσια· το σπίτι του Σαρκίς περιγραφόταν από συγχρόνους του ως ένα «μεγαλοπρεπές κονάκι με τρεις εισόδους και εκατό δωμάτια, όλα εξάισια διακοσμημένα».⁷¹

Ο Αμπντουλμπακί, ο Σαρκίς και ο Χατζηγιωργάκης, παρεμπιπτόντως και οι τρεις Κύπριοι, επέδειξαν έντονο επιχειρηματικό πνεύμα και εκτεταμένες εμπορικές και χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες. Όλοι τους εμπλέκονταν στο εμπόριο σιτηρών, βαμβακιού και μεταξιού, των τριών δηλαδή βασικών προϊόντων του νησιού, και εξήγαν μεγάλες ποσότητες από αυτά, με νόμιμα ή μη μέσα. Είχαν προνομιακή πρόσβαση σε αξιωματούχους που κατείχαν θέσεις-κλειδιά στην τοπική διοίκηση, οι οποίοι συνεργάζονταν μαζί τους είτε ανοικτά είτε κεκαλυμμένα. Η βαθιά γνώση που είχαν αποκτήσει μέσα από την εμπλοκή τους στα πολιτικά, οικονομικά και εμπορικά δίκτυα του νησιού, της Κωνσταντινούπολης, αλλά και της ανατολικής Μεσογείου, υπήρξε βασικό χαρακτηριστικό τους. Ο Χατζηγιωργάκης είχε διαφορές με τον Μοχάμεντ Αλή, τον διοικητή της Αιγύπτου, ο οποίος κατάσχεσε ένα από τα πλοία του δραγομάνου.⁷² Επιπλέον, τόσο ο Σαρκίς όσο και ο Αμπντουλμπακί είχαν εκτεταμένες χρηματοπιστωτικές συναλλαγές στην Ιερουσαλήμ είτε με τη μορφή παροχής δανείων είτε με τη μορφή των συναλλαγματικών.

Οι επίσημοι τίτλοι τους αποκρύπτουν πολύ περισσότερα από όσα αποκαλύπτουν για το είδος των δραστηριοτήτων τους. Ένας δραγομάνος δεν είναι απλά και μόνο διερμηνέας και ένας μουχασίλης δεν είναι απλά

70. Στο ίδιο.

71. C.ML. 4890, f. 4· βλ. επίσης MAD 972, f. 240.

72. C.ML. 19843.

και μόνο φοροσυλλέκτης. Θα πρέπει να προσθέσουμε πολλές άλλες ιδιότητες σε αυτές που αναγνώριζε και επικύρωνε το οθωμανικό κράτος.⁷³ Τα χαρακτηριστικά αυτά ήταν βέβαια συνήθη στο οθωμανικό πλαίσιο της περιόδου, το οποίο περιγράφει εύγλωττα ο Ali Yaycioğlu:

Δεν θα έπρεπε να προσεγγίζουμε την περίοδο αυτή [τέλος 18ου-αρχές 19ου αιώνα] με σύγχρονες αντιλήψεις βασισμένες σε έναν διαχωρισμό της οικονομίας από την πολιτική ή της επιχειρηματικότητας από τη διακυβέρνηση. Στον 18ο και στον πρώιμο 19ο αιώνα η διακυβέρνηση ήταν επιχείρηση. Οι επαρχιακοί φορείς εξουσίας λειτουργούσαν ως δημοσιονομικοί, στρατιωτικοί και διοικητικοί επιχειρηματίες, χρησιμοποιώντας το κύρος, την τοπική γνώση και τις διασυνδέσεις τους, τις δυνατότητες διαχείρισης, αλλά και το κεφάλαιο που είχαν για κέρδος και εξουσία [...]. Σε αυτό το σύστημα όπου η διοίκηση και οι επιχειρηματικές δραστηριότητες συγχωνεύονταν, δεν υπήρχε συνήθως ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα σε προσόδους που συλλέγονταν για δημόσιες (διοικητικές) ανάγκες, και σε αυτές [που προορίζονταν] για ιδιωτική (προσωπική ή οικογενειακή) χρήση.⁷⁴

Σε ένα άλλο επίπεδο, η συνεχώς διογκούμενη βιβλιογραφία για τους μεσάζοντες και τους ενδιάμεσους στις μεσογειακές «ζώνες επαφής» (*contact zones*)⁷⁵ εστιάζει σε συγκεκριμένα άτομα, τα οποία είχαν τη δυνατότητα να μετακινούνται ανάμεσα στα ρευστά γλωσσικά, πολιτισμικά και ταυτοτικά σύνορα της πρώιμης νεωτερικότητας, και καταδεικνύει την αδυναμία κατανόησης των ατομικών και συλλογικών ιστορικών δράσεων, με τη χρήση άκαμπτων αναλυτικών κατηγοριών.⁷⁶ Οι τρεις αυτές περιπτώσεις εντάσσονται σε αυτό το πλαίσιο.

Ταυτόχρονα, η βιβλιογραφία αυτή συνειδητά ή ασυνείδητα εξετάζει συχνά τα ιστορικά υποκείμενα που χρονολογικά τοποθετούνται στο κατώφλι της νεωτερικότητας μέσα σε μια λογική, κατά την οποία εξάιρεται ο *homo economicus*, και με τα νοητικά εργαλεία της θεωρίας της ορθολογικής επιλογής (*rational choice theory*). Έτσι, τέτοια πρόσωπα

73. Christine Philliou, «Mischief in the Old Regime: Provincial dragomans and Social Change at the Turn of the Nineteenth Century», *New Perspectives on Turkey* 25 (2001), σ. 119.

74. A. Yaycioğlu, «Provincial Power-holders», *ό.π.*, σ. 445-446.

75. Mary Louise Pratt, «Arts of the Contact Zone», *Profession* 91 (1990), σ. 34.

76. E. Natalie Rothman, *Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects between Venice and Istanbul*, *10ααα και Λονδίνο*, Cornell University Press, 2012.

αντιμετωπίζονται ως κοσμοπολίτες που προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα μέσα σε έναν πολυπολιτισμικό κόσμο που ακόμα δεν κουβαλούσε τα βαρίδια της νεωτερικότητας. Ένα πρόβλημα που ανακύπτει από αυτήν την ανάγνωση είναι ότι αντανακλά μια αντίληψη των κοινωνικών διαδράσεων της σημερινής εποχής. Το ζήτημα δεν είναι τόσο ο αναχρονισμός, όσο το ότι μέσα σε αυτό το πλαίσιο αγνοούνται οι σχέσεις εξουσίας και η προνομιακή θέση που οι κοινωνικές διαφορές και διαστρωματώσεις προσφέρουν σε ορισμένα ιστορικά υποκείμενα. Έτσι, τα ευρύτερα οικονομικά και κοινωνικά διακυβεύματα και οι ευρύτερες δομικές πραγματικότητες μένουν εκτός ανάλυσης.⁷⁷

Οι άντρες αυτοί, όχι μόνο επωφελήθηκαν από την αναδιάρθρωση των σχέσεων κέντρου-περιφέρειας σε διάφορα στάδια, αλλά πολλές φορές ο ρόλος τους ήταν καταλυτικός στη διαμόρφωση αυτών των αλλαγών. Ο Χατζηγιωργάκης και ο Αμπντουλμπακί ειδικότερα, κατείχαν δημοσιονομικές αρμοδιότητες και εξουσίες, οι οποίες τους είχαν ανατεθεί από την Κωνσταντινούπολη. Αυτή ήταν μια αμφίδρομη διαδικασία, με την έννοια ότι μπορούσαν όχι μόνο να διαπραγματευτούν αλλά και να διευρύνουν, με κάποια δόση αυθαιρεσίας, τα όρια της εξουσίας τους. Έχοντας τοποθετηθεί στην κορυφή της δημοσιονομικής πυραμίδας, μπορούσαν παράλληλα να ενεργοποιούν τα δανειστικά τους δίκτυα για να μεταφέρουν γρήγορα και αποτελεσματικά μεγάλα ποσά προς το οθωμανικό θησαυροφυλάκιο, χρησιμοποιώντας το σύστημα των συναλλαγματικών. Ταυτόχρονα, δημιουργούσαν επιπλέον περιθώρια κέρδους για τους ίδιους μέσα από την άμεση πλήρωμή του φόρου, αφού οι φορολογούμενοι χρεώνονταν στους ίδιους.⁷⁸

Από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα το οθωμανικό κράτος αντιμετώπιζε μεγάλες προκλήσεις στον τομέα της σιτάρκειας. Από τη μια, ο πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης αυξανόταν συνεχώς και η διοχέτευση στην αγορά των βασικών διατροφικών αγαθών γινόταν όλο και πιο δύσκολη υπόθεση.⁷⁹ Από την άλλη, οι συνεχείς πόλεμοι της περιόδου και οι κλιμακούμενες ανάγκες εφοδιασμού του στρατεύματος, σε μια

77. Για μια παρόμοια κριτική βλ. Murat Dağlı, «The Limits of Ottoman Pragmatism», *History and Theory* 52 (2013), σ. 194-213.

78. A. Hadjikyriacou, «Society and Economy», ό.π., σ. 170-176, 181-204, 238-274.

79. Lynne M. Şaşmazer, «Policing Bread Price and Production in Ottoman Istanbul, 1793-1807», *Turkish Studies Association Bulletin* 24 (2000), σ. 21-40· Salih Aynural, *Istanbul Değirmenleri ve Fırınları. Zahir Ticareti (1740-1840)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Κωνσταντινούπολη 2001, σ. 5-84.

εποχή μάλιστα όπου το μέγεθος των στρατευμάτων αυξανόταν ραγδαία, ασκούσαν επιπλέον πιέσεις στα ζητήματα διαχείρισης και κατανομής δημητριακών.⁸⁰ Στο πλαίσιο αυτό, αναβαθμίστηκε ο ρόλος της Κύπρου ως πηγής σιτηρών· στα Οθωμανικά αρχεία υπάρχει πληθώρα σχετικών εγγράφων.⁸¹

Όπως και σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, οι συνθήκες αυτές δημιούργησαν τεράστιες ευκαιρίες κέρδους για τους ντόπιους υψηλόβαθμους αξιωματούχους και φορείς εξουσίας. Και οι τρεις αυτοί ιστορικοί δρώντες κατείχαν προνομιακή θέση στην αγορά, ενώ ο ρόλος που διαδραμάτιζαν στις σχέσεις πώλης-υπαίθρου σήμαινε ότι είχαν τη δυνατότητα να συγκεντρώνουν μεγάλες ποσότητες σημαντικών αγαθών, ένα τεράστιο πλεονέκτημα τόσο για το οθωμανικό κράτος όσο και για τα προξενεία. Ταυτόχρονα, η παρουσία τους στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή του νησιού σήμαινε ότι η αποπομπή τους ήταν μια εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση, αφού θα έπρεπε να αποδομηθεί η ισχύς τους, και να χτιστούν καινούρια και απρόβλεπτα δίκτυα εξουσίας. Αυτή η παράμετρος εξηγεί εν μέρει και την μακροβιότητά τους σε θέσεις-κλειδιά, αλλά και τη θεαματική τους πτώση.

Κατά την περίοδο αυτή, το οθωμανικό κράτος δεν αυξάνει τις απαιτήσεις του από τους κύπριους φορολογούμενους. Η ανάλυση δημοσιονομικών δεδομένων των χρόνων μεταξύ 1785 και 1799 φανερώνει ότι η αύξηση σε τρέχουσες (ονομαστικές) τιμές ήταν της τάξης του 75,62%, παρατηρείται δηλαδή ετήσια μέση αύξηση περίπου 5%.⁸² Αν όμως λάβουμε υπόψη τον πληθωρισμό και την μείωση της περιεκτικότητας του ασημιού στο νόμισμα, η εικόνα αλλάζει δραματικά. Αν αποπληθωρίσουμε τα ποσά αυτά (μια λιγότερο φερέγγυα μέθοδος στην περίπτωση μας), η ετήσια αύξηση των φόρων είναι στο 1,78%, ενώ αν τα μετατρέψουμε σε ασήμι, παρατηρούμε ότι τα έσοδα για το οθωμανικό κράτος αυξάνονταν κατά 0,25% ετησίως.⁸³ Ταυτόχρονα, αυτή είναι μια περίοδος όπου η αύξηση των εισαγωγών πολυτελών αγαθών άλλαξε το εμπορικό ισοζύγιο της Κύπρου.⁸⁴ Αν αυτό αποτελεί μια ένδειξη σχετικής ανάπτυξης της οικονομίας και με δεδομένο ότι το Οθωμανικό κράτος δεν είχε αυξημένα

80. Virginia H. Aksan, «Feeding the Ottoman Troops on the Danube, 1768-1774», *War and Society* 13 (1995), σ. 1-14.

81. A. Hadjikyriacou, *ό.π.*, σ. 64-70.

82. C.M.L. 12909, f. 2.

83. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Άγκυρα 2000, σ. 16.

84. Θ. Ιωάννου, *Εμπορικές Σχέσεις*, *ό.π.*, σ. 280, 312-314, 320.

φορολογικά έσοδα από την Κύπρο, τότε το ερώτημα που προκύπτει είναι ποιος καρπώθηκε το πλεόνασμα του νησιού. Η προφανής απάντηση είναι ότι το καρπώθηκαν παράγοντες σαν τον Χατζηγιωργάκη, τον Σαρκίς και τον Αμπντουλμπακί και οι πέριξ αυτών. Έτσι, αναδεικνύεται η κυπριακή εκδοχή μιας ευρύτερης τάσης που παρατηρείται σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και γενικότερα στη Μεσόγειο, που είναι η άνοδος του ντόπιου έμπορου και επιχειρηματία.⁸⁵

Αντί συμπεράσματος: προς τη νησιωτικότητα ως αναλυτική κατηγορία

Η κερδοσκοπική συμπεριφορά που παρατηρείται στην Κύπρο κατά τη μετάβαση στον 19ο αιώνα είναι χαρακτηριστική αυτού που, σχεδόν από συνήθεια και χωρίς καμία επεξήγηση, αναφέρεται ως «καταπίεση και αδικία» (*zülüm ü ta'adi*) στα οθωμανικά έγγραφα. Οι κατηγορίες ενάντια στον Αμπντουλμπακί είναι ιδιαίτερα παραστατικές και οι λεπτομερείς περιγραφές πηγαινούν πέρα από ό,τι συνήθως γνωρίζουμε για τους μικρούς και μεγάλους *ayan* της περιόδου. Παράλληλα, γνωρίζουμε ότι η περιουσία του ανταγωνιζόταν τα ετήσια έσοδα του οθωμανικού θησαυροφυλαχίου. Την περίοδο αυτή ακολούθησε η κυριαρχία του Χατζηγιωργάκη, ο οποίος προκάλεσε λιμό μέσω της αποθεματοποίησης. Φαίνεται ότι απαραίτητη συνθήκη για την πρόκληση της εξέγερσης ήταν μια σιτοδεία με υπαιτιότητα ενός και μόνο ατόμου, το οποίο χειραγώγησε την αγορά ενός βασικού διατροφικού αγαθού. Την ίδια εποχή, οι αποθήκες του Σαρκίς κάλυπταν το 75% της ποσότητας σιταριού που απαιτήθηκε από ολόκληρη την Κύπρο. Ο έλεγχος που οι τρεις τους ασκούσαν πάνω στην παραγωγή είναι εντυπωσιακός και είναι εύλογο το ερώτημα του πώς κατάφερε η οικονομία να λειτουργεί και, πόσο μάλλον, να παράγει πλεόνασμα. Με άλλα λόγια, προκύπτει το ζήτημα του πού τοποθετούνται τα όρια της βιωσιμότητας των οικονομικών δομών της Κύπρου.

Από τη μελέτη των τριών αυτών μεσαζόντων προκύπτει ότι η βιωσιμότητα αυτή είχε αρκετά μεγάλα περιθώρια προτού καταρρεύσει κάτω από το βάρος κάποιου προσώπου, το οποίο ασκώντας μονοπωλιακού τύπου εξουσία διατάρασσε την κατανομή των πόρων. Από τη μια έχουμε τις παραγωγικές δυνατότητες του νησιού και από την άλλη τη δυνατότητα ατόμων που βρίσκονταν σε θέσεις-κλειδιά να ελέγχουν τις οικονομικές δομές. Στο σχήμα αυτό έρχεται να προστεθεί η έννοια της νησιωτικότητας για να συνδέσει τον χώρο και την οικονομία. Με απλά λόγια, η

85. Faruk Tabak, *The Waning of the Mediterranean, 1550-1870: A Geohistorical Approach*, Βαλτιμόρη, Johns Hopkins University Press, 2008, σ. 177.

Κύπρος ήταν αρκετά μεγάλη και διέθετε τις κατάλληλες περιβαλλοντολογικές και κλιματολογικές συνθήκες για μια οικονομία προσανατολισμένη προς τις εμπορευματικές καλλιέργειες, οι οποίες προορίζονταν για το διεθνές εμπόριο. Για παράδειγμα, το φαινόμενο της προαγοράς, ως μέσου συγκέντρωσης του αγροτικού πλεονάσματος σε μεγάλη κλίμακα, φαίνεται να παίρνει σύνθετες και πολύπλοκες μορφές στην Κύπρο.⁸⁶ Κατά συνέπεια, η δυνατότητα διοχέτευσης των βασικών προϊόντων στα λιμάνια, τις αποθήκες και τα εργαστήρια του νησιού συνιστά απαραίτητο στοιχείο για τη σταδιοδρομία οποιουδήποτε ντόπιου οικονομικού παράγοντα.

Αυτό που ο Μπροντέλ ονόμασε «ήπειροι σε μικρογραφία», αναφερόμενος στις οικονομίες, κοινωνίες και κουλτούρες των μεγαλύτερων νησιών της Μεσογείου, μπορεί να λειτουργήσει ως αναλυτικό εργαλείο. Για να καταλάβουμε τα πολυποίκιλα χαρακτηριστικά των διαφόρων τύπων νησιωτικού χώρου, ας πάρουμε το παράδειγμα των πολλών μικρών νησιών του Αιγαίου, όπου η γεωγραφία, η οικολογία και οι παραγωγικές δομές διευκόλυναν το εμπόριο και την κινητικότητα του πληθυσμού (αντί για μια οικονομία στραμμένη προς τις εμπορευματικές καλλιέργειες). Έτσι, ο Σπύρος Ασδραχάς μιλάει για μια «διάσπαρτη υγρή πόλη».⁸⁷

Οι συνθήκες αυτές δημιούργησαν ενισχυμένη αλληλεξάρτηση και συνοχή εντός των κοινοτήτων, έστω και αν αυτή η συνοχή κατά καιρούς διαβρωνόταν.⁸⁸ Οι κοινότητες αυτές χαρακτηρίζονταν από «αλληλεγγύη και συλλογικό αίσθημα ευθύνης» σε θέματα φορολογίας, ενώ «ο αλληλοέλεγχος γινόταν αναγκαίος και η προσωπική ελευθερία υποτασσόταν στο κοινό συμφέρον».⁸⁹ Αυτό μπορούσε να συμβεί μέχρι το σημείο της παροχής άτοκων δανείων, εφόσον αυτό ήταν απαραίτητο.⁹⁰ Άλλες κοινότητες που εντοπίζονται σε ηπειρωτικά χωρικά πλαίσια κατέδειξαν επίσης έναν αξιοσημείωτο βαθμό κοινοτικής αλληλεγγύης: ο Σωκράτης Πετμεζάς περιέγραψε «τους νόμους και τις αξίες μιας 'οικονομίας της ηθικής' που επέτρεπαν την αναπαραγωγή των τοπικών κοινωνιών».⁹¹ Παρά τις κάποιες εξαιρέσεις, ντόπιοι προύχοντες που είχαν μακροπρόθεσμο συμφέρον από τη βιωσιμότητα της κοινότητας αναγκάζονταν να

86. A. Hadjikyriacou, «Society and Economy», *ό.π.*, σ. 205-237.

87. Σ. Ι. Ασδραχάς, «Το ελληνικό Αρχιπέλαγος», *ό.π.*, σ. 235-248.

88. Σ. Ι. Ασδραχάς, «Νησιωτικές κοινότητες (II)», *ό.π.*

89. Gilles Veinstein, «Đnalık's views on the Ottoman Eighteenth Century and the Fiscal Problem», *Oriente Moderno* 17 (1999), σ. 9.

90. Σ. Ι. Ασδραχάς, «Νησιωτικές κοινότητες (II)», *ό.π.*, σ. 238.

91. S. D. Petmezas, «Christian Communities», *ό.π.*, σ. 77.

διασφαλίσουν την εσωτερική της συνοχή και τη φοροδοτική της ικανότητα, προστατεύοντας παράλληλα και τις ευκαιρίες για κέρδος μέσα από τη φοροσυλλεκτική διαδικασία. Αυτές ακριβώς οι διαδικασίες αυτοελέγχου και αυτορρυθμισμού φαίνεται ότι είναι λιγότερο εντατικές και λειτουργούν σε μικρότερο βαθμό στην Κύπρο, όπως παραστατικά μας έδειξαν οι επιπτώσεις των τριών μεσαζόντων.

Επιστρέφουμε, λοιπόν, στο ερώτημα για τη βιωσιμότητα της κυπριακής οικονομίας, προσπαθώντας να κατανοήσουμε πώς ο Χατζηγιωργάκης, ο Σαρκίς και ο Αμπντουλμπακί μπόρεσαν να συνυπάρξουν και να διαδεχθούν ο ένας τον άλλο μέσα σε μια περίοδο μισού περίπου αιώνα. Από τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στον χώρο και τις παραγωγικές δομές, εντοπίζουμε τα τρία βασικά χαρακτηριστικά της κυπριακής νησιωτικότητας: ήταν αρκετά μεγάλη ώστε να έχει ένα ευμέγεθες πλεόνασμα· αρκετά μικρή ώστε να ευνοεί τη δημιουργία εμπορικών και χρηματοπιστωτικών δικτύων που να επιτρέπουν τη συγκέντρωση της παραγωγής για την ικανοποίηση κρατικών ή/και ιδιωτικών αναγκών· ήταν, τέλος, αρκετά μακριά από την Κωνσταντινούπολη ώστε να διαφεύγει της προσοχής των αυτοκρατορικών φορέων εξουσίας.

Η όποια συζήτηση περί νησιωτικότητας προϋποθέτει την επίγνωση ενός κινδύνου: είναι πολύ εύκολο να κλίνει κάποιος προς την ιδιαιτερότητα και τη μοναδικότητα των ιστορικών διεργασιών που εξετάζονται. Σχεδόν εξ ορισμού, η διερεύνηση του νησιωτικού χώρου οδηγεί στην τάση να τίθενται ερωτήματα περί διαφοράς, απόκλισης, εξαίρεσης κλπ. Το να στοιχειοθετηθεί μια τέτοια άποψη είναι πολύ πιο δύσκολο. Ενώ οι τοπικές ιδιαιτερότητες εν μέρει μπορεί να ερμηνεύουν την αντανάκλαση ευρύτερων διεργασιών, ωστόσο δεν είναι κατ' ανάγκη μοναδικές, και συγκλίνουν με φαινόμενα που παρατηρούνται σε ολόκληρη την αυτοκρατορία. Ο χώρος (νησιωτικός, ηπειρωτικός, ορεινός, ποτάμιος, κλπ.) μπορεί να αξιοποιηθεί ως ένα εργαλείο που έχει περισσότερο αναλυτική παρά ερμηνευτική αξία και επιτρέπει μια διαφορετική νοηματοδότηση φαινομένων που εντοπίζονται στην Οθωμανική επικράτεια ή αλλού.

Όσο χρήσιμες και αν ήταν, οι συζητήσεις σε σχέση με τον βαθμό, την έκταση και τις επιπτώσεις της αποκέντρωσης κατά τον οθωμανικό 18ο και 19ο αιώνα παραμένουν ατελέσφορες. Πάνω από τριάντα χρόνια μετά, οι συζητήσεις περί της οθωμανικής μετάβασης στη νεωτερικότητα είναι εγκλωβισμένες στο ζήτημα της δυνατότητας ή της διάθεσης του κράτους να παρακολουθήσει και να ελέγξει αυτήν την ιστορική διεργασία. Το συγκεκριμένο πλαίσιο έχει εξαντλήσει τις ερμηνευτικές του δυνατότητες και η διεύρυνση των αναζητήσεων πέρα από την οπτική του

κράτους, όπως αυτή καταγράφεται στην επίσημη αλληλογραφία, είναι ένα αναγκαίο βήμα για την κατανόηση των λιγότερο ορατών στοιχείων των ιστορικών διεργασιών.

Η υπέρβαση, αλλά όχι απαραιτήτητα και η περιθωριοποίηση, των σχέσεων κέντρου-περιφέρειας ως κυρίαρχου υποδείγματος στις οθωμανικές σπουδές προϋποθέτει την αξιοποίηση νέων αναλυτικών εργαλείων, κατηγοριών και πλαισίων έρευνας. Ο χώρος, και σε αυτή την περίπτωση ο νησιωτικός χώρος, μπορεί να αποτελέσει μια τέτοια εναλλακτική πρόταση, η οποία θα ρίξει φως στις αθέατες δυναμικές που σχετίζονται με τη διαμόρφωση των υλικών συνθηκών σε μια αυτοκρατορική επικράτεια των πρώιμων νεότερων χρόνων.

SUMMARY

Antonis Hadjikyriacou, *An Armenian, a Turk and a Greek: local power and insularity in Ottoman Cyprus*

This article examines three Cypriot local intermediaries during the transition from the eighteenth to the nineteenth century: Hadjiyorgakis Kornesios, dragoman of Cyprus; Hacı Abdülbaki Ağa, the *muhassıl* (tax-farming governor) of the island; and Sarkis, an Armenian consular dragoman-cum-merchant. Their remarkable economic, social and political power, even by the standards of Cyprus, makes them particularly conducive for studying the redistribution of wealth and power in the Ottoman Empire during that period. This was a time when imperial governance faced a range of challenges, and vertical as well as horizontal relations of power were being renegotiated and restructured.

Cases like the three intermediaries studied here have traditionally been studied in the context of centre-province interactions. Seeking analytical categories that go beyond such a rigid dichotomy, this article makes an initial attempt towards articulating an alternative scheme for understanding imperial space, and move beyond a spatial imagination confined to conventional administrative organization. Utilizing the Braudelien concept of 'miniature continents' allows an envisioning of the Cypriot insularity that sheds light on the nature of economic relations, modes of production, and patterns of concentration of the rural surplus. The three local intermediaries examined here are ideal case studies that can facilitate, or indeed instigate, this sort of inquiry.

ΤΟΝ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ ΠΕΜΠΤΟ ΤΟΜΟ
ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ΜΝΗΜΩΝ ΓΙΑ ΤΟ
ΕΤΟΣ 2016 ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΧΡΗΣΤΟΣ
ΛΟΥΚΟΣ. ΤΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΤΙΣ ΕΚΑΝΑΝ
ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΛΟΓΩ ΑΧΡΗΜΑΤΙΑΣ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΤΗΣ
ΕΜΝΕ. ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΔΙΟ ΛΟΓΟ ΤΗ ΣΕΛΙΔΟ
ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΝ ΕΚΑΝΕ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ
ΚΟΚΚΩΝΑΣ. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ GREEK 90, 91
ΚΑΙ 92 ΤΗΣ ΜΟΝΟΤΥΠΕ ΚΑΙ ΤΑ ΛΑ
ΤΙΝΙΚΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ LINOTYPE DIDOT
ΕΝΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΧΡΟΝΙΑ
ΜΕ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ UNICODE ΑΠΟ
ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΚΚΩΝΑ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΓΙΩΡΓΟ ΜΠΩΚΟ. ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ
ΤΟ ΣΧΕΔΙΑΣΑΝ Ο ΜΕΛΕΤΗΣ ΛΟΥΚΟΣ
ΚΑΙ Ο ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ. ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ
180 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ ΑΡΧΕΣ
ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΟΥ '17

